

درس نامه توپ برای شب امتحان

بر این اساس، ترجمه آثار اروپایی به زبان فارسی تأثیر بسزایی بر آشنایی نویسندگان و مورخان ایرانی با بینش و روش مورخان اروپایی داشت.

روش تاریخ‌نگاری جدید

در این شیوه، تاریخ‌نویسان و پژوهشگران با استفاده از ۱) روش تحقیق علمی، ۲) بهره‌برداری از منابع و اسناد و مدارک معتبر و ۳) گزینش و نقد آن‌ها، رویدادهای تاریخی را ارزیابی می‌کنند؛ آن‌ها همچنین از نتایج تحقیقات علمی مانند باستان‌شناسی، زبان‌شناسی، جغرافیا، جامعه‌شناسی و اسطوره‌شناسی در مطالعه تاریخ بهره‌مند می‌شوند.

بینش تاریخ‌نگاری جدید

در تاریخ‌نویسی نوین، جنبه‌های گوناگون حیات انسانی اعم از سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی بررسی می‌شود. مقایسه با تاریخ‌نگاری سنتی: اساس کار تاریخ‌نگاری سنتی، بررسی زندگی پادشاهان و شرح فتوحات آنان بود.

رویدادهای مؤثر بر بینش مورخان ایرانی:

- انقلاب مشروطه
- نفوذ و دخالت کشورهای استعمارگر
- جنگ جهانی اول و دوم
- اشغال ایران
- کودتاهای ۱۲۹۹ و ۱۳۳۲ ش
- جنبش ملی‌شدن نفت
- انقلاب اسلامی

نکته ۱: انقلاب مشروطه تأثیر عمیقی بر دگرگونی بینش مورخان ایرانی داشت و توجه آن‌ها را به نقش مردم در رویدادهای تاریخی جلب کرد.

نکته ۲: بینش تاریخ‌نگاری جدید در کتاب تاریخ بیداری ایرانیان نوشته میرزا محمد ناظم‌الاسلام کرمانی وجود دارد. در این کتاب ضمن توجه به مردم، نقش طبقات اجتماعی مختلف را در انقلاب مشروطه نشان داده است.

گونه‌های منابع تاریخی در دوره معاصر:

- تاریخ
- خاطرات
- سفرنامه‌ها

۱) روزنامه کاغذ اخبار، اولین روزنامه ایران ← توسط میرزا صالح شیرازی منتشر شد.

۲) نشریات روزنامه وقایع اتفاقیه: توسط امیرکبیر منتشر شد. بعدها به روزنامه دولت علیه ایران تغییر نام داد.

۳) اسناد و منابع آرشیوی: شامل مکاتبات حکومتی، فرمان‌ها، معاهدات سیاسی، نامه‌های شخصی و اداری، اسناد مالی و قضایی، گزارش‌های اقتصادی، فرهنگی، نظامی و حقوقی.

۴) بناها، اشیا و وسایل: آثار معماری شامل بناها، خیابان‌ها، کوچه‌ها، میدان‌ها، اشیا و لوازم به‌جامانده و ...

درس ۲

ایران و جهان در آستانه دوره معاصر

ایران از نادرشاه افشار تا آقامحمدخان قاجار

شرایط و اوضاع ایران در این دوره

با سقوط اصفهان و فروپاشی صفویان، ایران دچار آشفتگی و هرج‌ومرج شد. افغان‌ها ناتوان از تسلط بر قلمرو صفویان و ناآشنا با اصول کشورداری، نتوانستند حکومت مقتدری تشکیل دهند. روسیه و عثمانی فرصت را مناسب شمردند و بخش‌هایی از شمال و غرب کشور را اشغال کردند. در چنین شرایطی سرداری از ایل افشار به نام نادر، پا به عرصه نهاد.

درس ۱

تاریخ‌نگاری و گونه‌های منابع دوره معاصر

تاریخ‌نگاری سنتی
تاریخ‌نگاری جدید

تحولات تاریخ‌نگاری دوره معاصر

۱- تاریخ‌نگاری سنتی

تاریخ‌نگاری سنتی، ادامه وقایع‌نگاری‌ها و مجلس‌نویسی‌های دوره صفوی و پیش از آن است. مورخان سنتی، اغلب اهل شعر و ادب بودند و آثار خود را با خصوصیات ادبی تألیف می‌کردند. برجسته‌ترین ویژگی‌های تاریخ‌نگاری سنتی

- تأکید بر تاریخ سیاسی و نظامی و شرح طولانی زندگی شاهان، جنگ‌ها و فتوحات
- بی‌توجهی به زندگی اجتماعی و حیات فرهنگی و اقتصادی مردم
- بی‌توجهی به علل و نتایج رویدادها و تحولات تاریخی
- داشتن روحیه تملق و چاپلوسی
- تأکید بر مصنوع و متکلف‌نویسی و پرهیز از ساده‌نویسی
- بی‌توجهی به سنجش و نقد منابع

نکته: شیوه تاریخ‌نگاری دوران افشاریه و زندیه، استمرار تاریخ‌نویسی عصر صفویان بود.

نام کتاب	نویسنده	دوره تاریخی	موضوع
جهانگشای نادری و دژه نادره	میرزا مهدی‌خان استرآبادی	تاریخ افشاریه	شرح فتوحات نادر و ستایش وی
تاریخ گیتی‌گشا	میرزا محمدصادق موسوی	تاریخ زندیه	تملق‌گویی از فرمانروایان زند

انتقاد به تاریخ‌نویسی سنتی

از پیشگامان انتقاد به تملق و متکلف‌نویسی

۱) خاوری شیرازی نویسنده کتاب تاریخ ذوالقرنین و مورخ مشهور زمان فتحعلی‌شاه

۲) میرزا محمدجعفر خورموجی نویسنده کتاب حقایق الاخبار ناصری، از مورخان عصر ناصری و نخستین کسی که واقیعت قتل امیرکبیر را بازتاب داده است.

۳) محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه نویسنده کتاب صدراالتواریخ؛ وی در این کتاب امیرکبیر را ستایش می‌کند.

نکته: حسن‌خان اعتمادالسلطنه از مورخان مشهور عصر قاجار، به ریاست دارالترجمه همایونی برگزیده شد.

میرزا فتحعلی‌خان خوندزاده

○ تاریخ‌نویسی سنتی را به شیوه علمی نقد کرد.

○ در رساله ایراد، شیوه تاریخ‌نویسی رضاقلی‌خان هدایت را به دلیل استفاده او از شعر در بیان رویدادها و کاربرد الفاظ مصنوع مورد انتقاد قرار داد.

میرزا آقاخان کرمانی معتقد بود مورخان جدید اروپایی با بررسی سیر حوادث و نتایج رویدادها به قوانینی دست یافته‌اند که آن را «حکمت تاریخی» می‌نامند.

۲- تاریخ‌نگاری جدید

زمینه‌های پیدایش جنگ‌های ایران و روسیه (دوران فتحعلی‌شاه) ← توجه زمامداران و نخبگان به دنیای غرب ← مقایسه وضعیت ایران و غرب ← ترجمه آثار اروپایی در دوران عباس‌میرزا ← تأسیس مدرسه دارالفنون و ایجاد دارالطباعه دولتی و دارالترجمه همایونی در زمان ناصرالدین‌شاه

تأسیس حکومت افشاریه

ایل افشار

- ایل افشار از ایل‌های قزلباش بود و در به قدرت رسیدن صفویان نقش داشت.
- در عصر صفوی، بخشی از آنان برای محافظت از مرزهای خراسان در برابر هجوم ازبکان به نواحی شمالی کوچ کردند.

نادر چگونه شاه ایران شد؟

اقدامات نادر

- افغان‌ها را شکست داد.
- در چندین نبرد بر ارتش قدرتمند عثمانی پیروز شد و سرزمین‌های اشغال‌شده ایران را آزاد کرد.
- روس‌ها با مشاهده توان نظامی نادر و جنگجویانش، نیروهای خود را از ایران بیرون بردند.
- تهماسب دوم را به بهانه بی‌کفایتی از سلطنت خلع کرد.
- بزرگان کشور و سران ایل‌ها را به شورای دشت مغان فراخواند.

شرایط نادر برای پذیرفتن سلطنت

- موروثی شدن سلطنت در خاندان او
- حمایت‌نکردن بزرگان و رؤسای طوایف از خاندان صفوی
- حل اختلافات مذهبی با دولت عثمانی

کارشکنی‌های عثمانی‌ها

- علت ناکامی نادر در رفع اختلافات با عثمانی: گرفتاری‌های داخلی و خارجی نادر
- دلایل توفیق نیافتن نادر در ایجاد ثبات و امنیت پایدار و تثبیت حکومت افشاریه چه بود؟

۱) اشتغال پیوسته نادر به جنگ

۲) دریافت مالیات‌های اضافی از مردم برای تأمین هزینه‌های جنگ

۳) بدگمانی وی به نزدیکان و بزرگان کشور و برخورد خشن با آن‌ها

سرانجام حکومت افشاریه

با مرگ نادر دورانی از رقابت و جنگ برای به دست گرفتن قدرت آغاز شد. دو تن از برادرزادگان نادر به عنوان جانشین او، مدت کوتاهی مدعی حکومت شدند؛ تا این‌که نوبت به نوه او شاهرخ رسید. او به حکومت بر شهر مشهد بسنده کرد تا زمانی‌که آقامحمدخان قاجار وی را از میان برداشت.

به قدرت رسیدن زندان

بعد از کشته شدن نادرشاه، کریم‌خان زند، رئیس طایفه زند، از طایفه‌های لر درصدد کسب قدرت برآمد. او تعدادی از مدعیان حکومت از جمله رئیس ایل قاجار (محمدحسن‌خان) را از میان برداشت و با تسلط بر بخش وسیعی از ایران سلسله زندیه را به پایتختی شیراز تأسیس کرد.

کریم‌خان زند

- وی از ادامه لشکرکشی و جنگ پرهیز کرد.
- موجبات آرامش، رونق و آبادانی را فراهم کرد.
- از پذیرفتن عنوان شاه امتناع کرد و خود را «وکیل‌الرعیایا» یعنی وکیل مردم ایران خواند.

ایران پس از کریم‌خان زند

پس از کریم‌خان، دوباره آشوب ایران را فراگرفت و افرادی از طایفه زند با یکدیگر می‌جنگیدند. در کم‌تر از ۱۵ سال، هفت تن از خاندان زند به قدرت رسیدند و نتیجه این کشمکش‌ها، فروپاشی سیاسی و اقتصادی و آسیب‌دیدن توان نظامی و اداری کشور بود. آخرین فرمانروای زند، لطفعلی‌خان، به دلیل غرور و اشتباهات نظامی و روی‌گردانی بزرگانی چون ابراهیم‌خان کلانتر از وی، در مقابل آقامحمدخان قاجار، شکست خورد و سلسله زند منقرض شد.

دوران افشاریه و زندیه

- برخورد سیاسی و نظامی با همسایگان غربی (عثمانی) و شمالی (روسیه) ← مهم‌ترین مسئله خارجی این دوره
- عقد معاهده صلح با عثمانی، برای حل اختلافات مذهبی
- در نظر گرفتن معافیت‌های گمرکی برای انگلیسی‌ها توسط نادر و استفاده از دانش آن‌ها برای تأسیس نیروی دریایی در دریای مازندران و خلیج فارس

۱- روابط خارجی

دوران افشاریه و زندیه

- در این دوره به چهار دلیل سازمان اداری و دیوانی، اعتبار و قوت سابق را نداشت:
- حاکمیت عناصر ایلی
- غلبه تفکر نظامیگری
- بی‌ثباتی سیاسی
- کوتاه‌بودن دوران استقرار سلسله‌ها
- دلایل عدم رونق نهادهای اداری در دوران نادرشاه:

۲- نظام اداری و سیاسی

- اقتدارگرایی
 - استبداد مطلق شاه
 - تمرکز بر امور نظامی و ارتش
 - استفاده از دوستان و نزدیکانش در امور اداری و اقتصادی
- نکته:** بی‌توجهی نادر به نظام اداری تا جایی بود که وی شهری را به عنوان پایتخت انتخاب نکرد.
- مشهد و کلات بیشتر محل گردآوری خزاین و غنایم نادر بوده‌اند.
 - شیوه اداره ایالات و ولایات و شهر و روستاها همانند دوره صفویه بود.

ضعف و رکود شدید کشاورزی به دلیل:

- جنگ‌ها و آشوب‌های داخلی
- اشغال بخش‌هایی از نواحی غربی و شمالی ایران توسط عثمانی و روسیه
- کاهش شدید نیروی انسانی در کشاورزی به علت: تداوم جنگ‌های داخلی و خارجی در دوران نادرشاه و نیاز به نیروی رزمنده

۳- اقتصاد، تجارت و کشاورزی

- دوره کریم‌خان:
- بهبود وضع کشاورزی و بازرگانی
- تبدیل شهرهای شیراز و بندر بوشهر به مراکز مهم تجارت داخلی و خارجی
- آرامش و ثبات سیاسی نسبی
- کاهش مالیات‌ها

به سبب آشفته‌گی‌های سیاسی و اجتماعی، علم و آموزش، رونق دوران صفویان را نداشت. مدارس و حوزه‌های علمیه تعطیل شدند یا از رونق افتادند.

۴- علم، ادبیات و آموزش

- دوران کریم‌خان:
- رونق فعالیت‌های علمی و آموزشی
- تحول شعر و ادب فارسی؛ (دوران نهضت بازگشت ادبی)

دوره نادر:

- شهر اصفهان بازسازی شد.
- ساخت بنای باشکوهی مانند کاخ خورشید در منطقه کلات که محل نگهداری خزاین نادر بود.

دوره کریم‌خان:

- ساخت مجموعه مسجد و بازار و حمام وکیل، ارگ کریم‌خانی
- بازسازی آرامگاه حافظ، سعدی و باغ دلگشا
- گسترش بناهایی با کاربرد تفریحی مانند کلاه فرنگی
- تحول در نقاشی و نگارگری: نقاشان به تدریج هنر خود را با معیارهای هنری اروپا تطبیق دادند.

۵- هنر و معماری

نکته: مکتب نقاشی شیراز که در دوره مغولان شکل گرفته بود، در دوره زندیه اوج گرفت. نقاشان برجسته‌ای مانند محمدصادق، اشرف و میرزابابا آثار زیبایی آفریدند.

وضعیت جهان در آستانه دوران معاصر

در سده‌های هفدهم تا نوزدهم میلادی

در جانب شرق سه حکومت مسلمان ایران، عثمانی و گورکانیان هند، دوران ضعف خود را سپری می‌کردند.

در جانب غرب امپراتوری‌ها و دولت‌های روسیه، فرانسه و انگلستان در مسیر قدرت و شکوفایی قرار داشتند.

الف) حکومت‌های مسلمان در گرداب مشکلات

۱- عثمانی، مرد بیمار اروپا

امپراتوری عثمانی در قرن ۱۸م بر بخش‌های وسیعی از شمال آفریقا و آسیای غربی تا اروپای شرقی حکومت می‌کرد.

گسترده‌گی قلمرو

تنوع اقوام و ادیان و مذاهب

سیاست‌های خشن و نادرست در برخورد با اقلیت‌های قومی و مذهبی

دخالت‌های زنان حرمسرا در امور کشوری

فساد سران سپاه

دلایل اصلی ضعف عثمانی

کشورهای اروپایی به ویژه روسیه، انگلیس، فرانسه و اتریش برای کسب منافع و به بهانه دفاع از حقوق اقلیت‌ها، در امور داخلی عثمانی دخالت می‌کردند.

در قرن ۱۹م، دولت عثمانی لقب **مرد بیمار اروپا** را گرفت.

افول عثمانی هم‌زمان با دگرگونی‌های سیاسی و شکوفایی تمدنی اروپاییان بود. این امر، تأثیر زیادی در پیشبرد سیاست‌های استعماری غرب در مشرق‌زمین داشت.

۲- گورکانیان هند اسیر استعمار غربی

حکومت گورکانیان هند را محمد بابر نواده تیمور گورکانی تأسیس کرد.

اختلاف و دشمنی میان هندوها و مسلمانان

سوء مدیریت و ضعف شاهان

دسته‌بندی و توطئه‌های درباریان

ورود استعمارگران به این سرزمین

عوامل اصلی ضعف و انحطاط

گورکانیان در قرن ۱۸م

پرتهالی‌ها

اسپانیایی‌ها

نخستین استعمارگرانی که به هند وارد شدند

در سده ۱۸م، دولت‌های فرانسه، هلند و انگلستان با تأسیس شرکت‌های بزرگ تجاری با نام «کمپانی هند شرقی» فعالیت‌های استعماری خود را در هند گسترش دادند.

رقابت میان استعمارگران در هند با پیروزی انگلستان به پایان رسید.

انگلیسی‌ها با غارت سرزمین ثروتمند هند، قدرت خود را در جهان توسعه دادند و به دست‌اندازی سرزمین‌های مجاور هند از جمله ایران اقدام کردند.

سرانجام پس از سرکوب شورش سربازان هندی، دولت انگلستان رسماً هند را جزئی از قلمرو خویش اعلام کرد و ملکه انگلستان به **امپراتریس هند و بریتانیا** ملقب شد.

ب) اروپا و آمریکا: انقلاب و استعمار

۱- انگلستان، انقلابی آرام برای نظام مشروطه

انقلاب باشکوه در انگلستان، در سال ۱۶۴۶م میان مجلس به رهبری الیور کرامول و چارلز یکم (پادشاه انگلستان)، جنگی درگرفت که به پیروزی مجلس انجامید. کرامول نظام پادشاهی را برانداخت و خود رئیس‌جمهور شد. سپس به دلایل مذهبی با مجلس درگیر شد و آن را منحل کرد. پس از مرگ کرامول، دوباره مجلس و نظام سلطنت احیا شد و پادشاه انگلستان، سلطنت را موهبت الهی می‌دانست و به مجلس توجهی نداشت، از این رو بار دیگر با یکدیگر ستیز کردند تا این‌که مجلس پیروز شد. ← این اتفاق در تاریخ انگلستان به **انقلاب باشکوه** شهرت دارد.

نفی منشأ الهی سلطنت

انتخاب مجلس به عنوان منشأ قدرت و تعیین‌کننده

اختیارات پادشاه

بزرگ‌ترین دستاورد انقلاب

باشکوه انگلستان

پس از انقلاب باشکوه، انگلستان رقبایی همچون اسپانیا و فرانسه را شکست داد و مستعمرات خود را در جهان گسترش داد.

انگلستان در دوران **ملکه ویکتوریا** به قدرت اول جهان تبدیل شد.

۲- ایالات متحده آمریکا در راه استقلال

سرزمین ایالات متحده تا قرن ۱۸م: شامل سیزده ایالت در ساحل اقیانوس اطلس بود که مستعمره انگلستان محسوب می‌شدند.

جمعیت این سرزمین: شامل مهاجران اروپایی بود که به دلایل مذهبی، سیاسی و اقتصادی به آن‌جا مهاجرت کرده بودند.

مردم این سرزمین به فرماندهی جرج واشنگتن و برای کسب استقلال با انگلستان وارد جنگ شدند.

وضع مالیات سنگین توسط دولت انگلیس

دلایل جنگ ایالات متحده با انگلستان

تحریکات فرانسویان

سرانجام این جنگ با پیروزی مستعمره‌نشینان پایان یافت و **جرج واشنگتن** به عنوان اولین رئیس‌جمهور ایالات متحده انتخاب شد.

دولت ایالات متحده پس از استقلال،

۱ با پیشروی به سوی غرب و کشتار وسیع سرخ‌پوستان، سرزمین‌های وسیعی را تصاحب کرد.

۲ با بهره‌گیری از نیروی کار بردگان آفریقایی، اقتصاد خود را توسعه بخشید و در سده ۱۹ به پیشرفت‌های وسیع سیاسی، اقتصادی و صنعتی دست یافت.

۳- فرانسه، انقلابی برای آزادی و برابری

کشور فرانسه در قرن ۱۸م:

۱ ورشکستگی اقتصادی و ضعف سیاسی و نظامی: به سبب شکست نظامی از انگلستان و صرف منابع مالی هنگفت در آمریکا

۲ وجود مشکلات اجتماعی در فرانسه

طبقات جامعه فرانسه در قرن ۱۸ م	
۱- طبقه ممتاز	شامل اشراف و زمین‌داران بزرگ، که از پرداخت مالیات معاف بودند.
۲- طبقه متوسط	۱) اغلب تحصیل کرده بودند. ۲) به مشاغل همچون وکالت، نویسندگی، طبابت، روزنامه‌نگاری و تجارت اشتغال داشتند. ۳) از این‌که طبقه ممتاز امتیازی برایشان قائل نبودند به شدت ناراضی بودند.
۳- طبقه فقیر	۱) جمعیت بسیار زیادی بودند. ۲) بار اصلی مالیات‌ها و خدمات نظامی بر دوش آن‌ها بود. ۳) آن‌ها دو عامل را باعث سیه‌روزی خود می‌دانستند: حکومت لویی شانزدهم و پادشاه فرانسه، طبقه ممتاز

ولتر

مونتسکیو

روسو

مشهورترین روشنفکران فرانسه

ولتر، از اطاعت انسان از عقل و مبارزه با خرافات سخن می‌گفت.

مونتسکیو: از تفکیک قوای سیاسی و حقوق بشر دفاع می‌کرد.

روسو: بر اهمیت انتخابات تأکید می‌کرد و تشکیل حکومت را حاصل قراردادی اجتماعی می‌دانست.

چگونه انقلاب فرانسه به وقوع پیوست؟

در ۱۴ ژوئیه ۱۷۸۹، مردم بینوا و خشمگین پاریس با حمله به زندان باستیل، انقلاب خود را آغاز کردند. انقلابیون، لویی شانزدهم را وادار به **امضای قانون اساسی جدید** و پذیرش

نظام مشروطه سلطنتی کردند. مدتی بعد انقلابیون تندرو، پادشاه را عزل و نظام جمهوری را برقرار کردند. سپس لویی و همسرش ماری آنتوانت را اعدام کردند. اعدام این دو و همچنین

افکار و شعارهای آزادی‌خواهانه انقلابیون، موجب ترس و خشم دولت‌ها شد و کشورهای اروپایی با فرانسه وارد جنگ شدند. طی این جنگ‌ها یکی از فرماندهان ارتش فرانسه به نام

ناپلئون بناپارت با پیروزی‌های درخشانی که به دست آورد به شهرت رسید.

ناپلئون با اجرای یک کودتا به قدرت رسید و به عنوان امپراتور فرانسه انتخاب شد.

- عامل اصلی تولید تا قرن ۱۸م ← نیروی بازوی انسان
 بعد از انقلاب صنعتی ← نیروی محرکه آب و بخار
- انقلاب صنعتی با اختراع و تکمیل ماشین بخار در انگلستان آغاز شد.
 - نخستین تحول صنعتی در نساجی و پارچه‌بافی صورت گرفت.
- چرا انقلاب صنعتی موجب تغییر مناسبات انسانی، اجتماعی و اقتصادی شد؟
 زیرا در نتیجه صنعتی‌شدن، کشورهای اروپایی به مواد اولیه، نیروی کار ارزان، بازار فروش محصولات، سرمایه‌های فراوان و حمایت دولت‌ها نیاز پیدا کردند.

دو پدیده اقتصادی و اجتماعی در نتیجه انقلاب صنعتی:

- ۱) گسترش استعمار و غارت کشورهای آسیایی و آفریقایی
 - ۲) افزایش استثمار و بهره‌کشی از کارگران (در داخل اروپا)
- ۵- روسیه در مسیر توسعه‌طلبی نظامی
- روسیه تا پیش از به قدرت رسیدن پتر کبیر، کشوری عقب‌مانده و منزوی بود.
- اقدامات و اهداف پتر کبیر در مسیر توسعه و پیشرفت:
- ۱) استخدام کارشناسان اروپایی
 - ۲) تأسیس مدارس و دانشگاه‌های جدید
 - ۳) تقویت ارتش به ویژه نیروی دریایی
 - ۴) گسترش سرزمین روسیه و دستیابی آن‌ها به آب‌های آزاد

درس ۳
سیاست و حکومت در عصر قاجار
 (از آغاز تا پایان سلطنت ناصرالدین شاه)

پادشاهان قاجاری

آقامحمدخان ← فتحعلی‌شاه ← محمدشاه ← ناصرالدین‌شاه

تحولات سیاسی

آقامحمدخان قاجار پیش از سلطنت

پس از مرگ کریم‌خان، آقامحمدخان از شیراز به استرآباد (گرگان) رفت و با متحد کردن افراد ایل قاجار، آماده رویاری با زندیان شد.

او ابتدا، نواحی شمالی و مرکزی ایران را تصرف کرد و تهران را پایتخت خود قرار داد، سپس با غلبه بر لطفعلی‌خان زند و سرکوب طغیان حاکم گرجستان، در تهران تاج‌گذاری کرد.

آقامحمدخان پس از تاج‌گذاری

- ۱) به قصد برچیدن بساط جانشینان نادرشاه و دستیابی به غنایم، به خراسان رفت.
- ۲) به منظور برقرار کردن نظم و امنیت به قفقاز لشکرکشی کرد. در همین زمان به دست چند نفر از همراهانش به قتل رسید.

فتحعلی‌شاه

حکومت قاجار در زمان سلطنت او با دو موضوع مواجه بود:

- ۱) تهاجم نظامی گسترده روسیه
- ۲) رقابت دولت‌های انگلستان و فرانسه برای نفوذ سیاسی و اقتصادی در ایران

فتحعلی‌شاه در حفظ یکپارچگی کشور و سامان دادن به اوضاع ← موفق در مقابله با تهاجم نظامی و نفوذ سیاسی گروه‌های اروپایی ← ناکام

محمدشاه

دو وزیر محمدشاه قائم‌مقام فراهانی
 میرزا آقاسی

دلایل برکناری و کشته شدن قائم‌مقام:

- ۱) ایستادگی او در مقابل زیاده‌خواهی‌های انگلیسی‌ها
 - ۲) تلاش برای کاستن از دخالت ناروای محمدشاه و درباریان در امور کشور
- نکته: در دوران صدارت میرزا آقاسی، نفوذ دولت‌های روسیه و انگلستان در ایران افزایش یافت.

ناصرالدین‌شاه

- ناصرالدین میرزا با درایت میرزا تقی‌خان فراهانی (امیرکبیر) بر تخت شاهی نشست.
- وی میرزا تقی‌خان را با لقب امیرکبیر به مقام صدراعظمی برگزید.
- امیرکبیر سرانجام با دسیسه و توطئه مخالفان داخلی و خارجی کشته شد.

- ناصرالدین‌شاه، شور و اشتیاق فراوانی به نوگرایی و اخذ تمدن اروپایی داشت. میرزا حسین‌خان سپهسالار صدراعظم او نقش زیادی در این امر داشت.
- ناصرالدین‌شاه اگرچه ضرورت نوگرایی و جبران عقب‌ماندگی کشور را درک کرده بود اما از نتایج سیاسی آن، که کاهش قدرت و اختیارات نامحدود شاه بود به شدت وحشت داشت.
- در زمان ناصرالدین‌شاه نیز دولت‌های روسیه و انگلستان نفوذ سیاسی خود را در ایران افزایش دادند و برای کسب امتیاز اقتصادی به رقابت برخاستند.
- ناصرالدین‌شاه در آستانه پنجاهمین سالگرد سلطنتش توسط میرزا رضای کرمانی که از هواداران سید جمال‌الدین اسدآبادی بود به قتل رسید.

دوران قاجار

نظام سیاسی:

۱- مقام و جایگاه شاه

نوع نظام حکومتی: پادشاهی مطلقه و استبدادی

در رأس هرم قدرت

شاه داشتن اختیارات نامحدود از جمله عزل و نصب مقام‌های حکومتی و اعلام جنگ و صلح

در انحصار داشتن سه قوه قانون‌گذاری و اجرایی و قضاوت

شاهان قاجار به چند علت نمی‌توانستند از اختیارات نامحدود خود استفاده کنند:

- ۱) فاقد ابزارهای لازم مانند نظام اداری کارآمد بودند.
- ۲) ارتش ثابت و حرفه‌ای نداشتند.

۳) نفوذ اجتماعی و دینی روحانیت و مراجع شیعه و قدرت سیاسی و نظامی ایلات و نفوذ قدرت‌های استعماری، دامنه اختیارات آن‌ها را محدود می‌کرد.

۲- صدراعظم

○ بعد از شاه قرار داشت.

○ بر پایه اختیاراتی که شاه به او می‌داد می‌توانست:

- ۱) در همه امور کشور، اظهار نظر و مداخله کنند.
- ۲) از موقعیت خود برای اصلاح امور کشور و رونق کسب و کار مردم بهره ببرد.

۳- حکومت ایالات و ولایات

○ والیان و حاکمان از میان خاندان‌های زمین‌دار، اعیان یا بزرگان محلی، سران ایلات و عشایر و شاهزادگان قاجار انتخاب می‌شدند.

○ تا حدودی خودمختار بودند و بخش اعظم درآمد منطقه تحت فرمان خویش را برای خود نگه می‌داشتند.

۴- تشکیلات اداری

نظام اداری به چهار اداره یا وزارتخانه محدود می‌شد:

- مالیه
- جنگ
- عدلیه

امور خارجه

اداره وزارتخانه‌ها به شکل موروثی و در اختیار خانواده‌های سرشناسی بود که با یکدیگر در رقابت بودند و سمت‌های اداری را میان خود خرید و فروش می‌کردند.

○ پرسابقه‌ترین و گسترده‌ترین وزارتخانه: وزارت مالیه به ریاست مستوفی‌الممالک بود.

مستوفیان: مسئولیت محاسبه و گردآوری مالیات‌ها و نظارت بر املاک دیوانی و سلطنتی (خاصه) را بر عهده داشتند.

○ سازمان قضایی عصر قاجار:

۱) محاکم عرف: به تخلقات و جرایم سیاسی و امنیتی می‌پرداختند و توسط قضات و مأمورانی اداره می‌شد که از مقام‌های حکومتی فرمان می‌بردند و حقوق می‌گرفتند.

۲) محاکم شرع: دعاوی مدنی مانند دعواهای خانوادگی، ملکی و ارث‌را حل و فصل می‌کردند. روحانیان قضاوت می‌کردند و هزینه رسیدگی بر عهده طرفین دعا بود.

نظام سیاسی و اداری

عهدنامه آخال

طرفین عهدنامه: ایران و روسیه

روس‌ها، مناطق وسیعی از سرزمین‌های ایران در شرق دریای مازندران (خوارزم و ماوراءالنهر) را تسخیر کردند.

قرارداد تجاری (ضمیمه عهدنامه ترکمانچای)

در نتیجه این قرارداد:

۱) گسترش نفوذ اقتصادی روس‌ها در ایران و تسلط بر بازار نیمه شمالی کشور

۲) گرفتن امتیازات اقتصادی و سیاسی مانند تأسیس بانک استقراضی به شیلات شمال و تأسیس نیروی قزاق

انگلستان

معاهده مجمل و مفضل

طرفین معاهده: ایران و انگلستان

هدف از معاهده:

۱) افزایش نفوذ سیاسی و اقتصادی انگلستان در ایران

۲) ممانعت از دستیابی کشورهای رقیب به هندوستان از طریق ایران

تلاش برای جدا کردن سرزمین‌های شرق ایران

معاهده پاریس

طرفین معاهده: ایران و انگلستان

مفاد معاهده: انگلستان با تحمیل این معاهده، افغانستان و هرات را از ایران جدا کرد.

قرارداد گلداسمیت

طرفین قرارداد: ایران - انگلستان

مفاد قرارداد: انگلیسی‌ها، مناطقی از سیستان و بلوچستان را از ایران جدا و ضمیمه خاک هندوستان کردند که خود بر آن فرمان می‌راندند.

گرفتن امتیازات اقتصادی

امتیازهای رویترا، بانک شاهنشاهی، توتون و تنباکو (رژی - تالبوت)

امتیازات اقتصادی که در دوران ناصرالدین‌شاه به انگلیس

واگذار شد:

واگذاری امتیازات موجب نگرانی مردم و برانگیختگی اعتراضات و جنبش‌هایی شد.

مهم‌ترین این جنبش‌ها: قیام‌هایی بود که به رهبری علمایی همچون حاج ملاعلی کنی و میرزا حسن آشتیانی علیه امتیاز رویترا و تنباکو صورت گرفت. فتوای آیت‌الله میرزای شیرازی در تحریم مصرف توتون و تنباکو نقش اساسی در لغو این امتیاز داشت.

فرانسه

هم‌زمان با روی کار آمدن قاجارها در ایران، ناپلئون بناپارت در فرانسه قدرت گرفت.

ناپلئون که انگلستان را مانعی بر سر راه سیاست‌های توسعه‌طلبانه خود می‌دید، تصمیم گرفت این کشور را با حمله به مستعمراتش از پای درآورد.

ناپلئون نخست مصر را تصرف کرد و درصدد حمله به هندوستان برآمد.

از آن‌جا که ایران مناسب‌ترین راه دستیابی ناپلئون به هند بود، نمایندگان به دربار قاجار فرستاد. فتحعلی‌شاه که درگیر جنگ با روسیه بود و به متحدی قدرتمند نیاز داشت، از برقراری رابطه استقبال کرد. در نهایت عهدنامه فین‌کنشتاین بین دو کشور بسته شد.

عهدنامه فین‌کنشتاین

طرفین عهدنامه: ایران و فرانسه

هدف از عهدنامه: برقراری رابطه بین دو کشور

در نتیجه عهدنامه: هیئتی نظامی از فرانسه برای تعلیم و تجهیز سپاه به ایران آمد.

سرانجام عهدنامه: این اتحاد سیاسی و نظامی مدت زیادی دوام نیاورد و ناپلئون تمام تعهدات خود را زیر پا گذاشت و با روسیه صلح کرد.

عثمانی

قرارداد صلح ارزنة‌الروم اول و دوم

طرفین قرارداد: ایران و عثمانی

هدف از قرارداد: رفع اختلافات مرزی و مشکلات تجاری و تنش‌هایی که میان دو کشور بروز کرده بود.

دوران قاجار

ارتش قاجار مجهز به تیر و کمان، گرز، شمشیر و تفنگ‌های فتیله‌ای بود و به ندرت از توپخانه استفاده می‌کرد.

این ارتش ناکارآمدی خود را در برابر ارتش‌های اروپایی نشان داد.

عباس‌میرزا در تلاش بود با استفاده از دانش و تجارب کارشناسان نظامی فرانسه و انگلستان، ارتش ایران را تجدید سازمان کند اما به دلیل پیمان‌شکنی دولت فرانسه و بدعهدی دولت انگلیس و موانع و مشکلات داخلی، بی‌نتیجه ماند.

امیرکبیر برای تشکیل ارتش حرفه‌ای و دائم، اقداماتی انجام داد.

مقاصد امیرکبیر از تأسیس مدرسه دارالفنون:

- آموختن دانش نظامی جدید و اشاعه آن

- تقویت قوای جنگی و دفاعی کشور

ناصرالدین‌شاه امتیاز تأسیس یک واحد نظامی با عنوان بریگاد قزاق را به روسیه واگذار کرد:

تشکیلات منسجم و منظمی بود.

به عنوان نیروی نگهبان شخص شاه و خاندان

سلطنت عمل کرد.

دفع‌کننده شورش‌ها و اعتراض‌های داخلی بود.

ارتش و تشکیلات نظامی

در این دوره، قدرت‌های اروپایی با اتکا به تغییر و تحولات سیاسی و اجتماعی و به پشتوانه پیشرفت‌های علمی، صنعتی و اقتصادی برای تسلط بر کشورها، از جمله ایران با یکدیگر به رقابت می‌پرداختند.

زامداران مردم ایران به دلیل ناآگاهی، آمادگی لازم برای مقابله با هجوم اروپاییان را نداشتند.

روابط خارجی

روابط خارجی در عصر قاجار

روسیه

چه اقدامی سرآغاز جنگ‌های ایران و روسیه شد؟

پس از آن‌که حاکم گرجستان خود را تحت حمایت دولت روسیه قرار داد، روس‌ها به منطقه قفقاز لشکرکشی کردند و گرجستان را تصرف نمودند. این اقدام، سرآغاز جنگ‌های ایران و روسیه شد.

دوره اول جنگ‌های ایران و روس

آغازگر جنگ: هجوم نظامیان روسی

نتیجه جنگ: پیروزی روس و انعقاد معاهده گلستان

علت پیروزی روسیه: عدم توازن قدرت نظامی و اقتصادی دو کشور، ضعف سیاسی حکومت قاجار و پیمان‌شکنی دولت‌های فرانسه و انگلستان

فرمانده سپاه ایران در این جنگ‌ها: عباس‌میرزا

دوره دوم جنگ‌های ایران و روس

آغازگر جنگ: هجوم نیروهای ایرانی برای آزادسازی مناطق اشغال شده

دلایل شروع این دور از جنگ (۱) مشخص‌نبودن خطوط مرزی در عهدنامه گلستان و ادعاهای جدید روس‌ها

(۲) فریاد کمک‌خواهی مردم شهرها و روستاهایی که به واسطه معاهده گلستان مورد ظلم و ستم روس‌ها قرار گرفته بودند.

نتیجه جنگ: سپاه ایران شکست خورد و به پذیرش معاهده ترکمانچای وادار شد.

براساس قراردادهای گلستان و ترکمانچای

۱) مناطق وسیعی از سرزمین‌های حاصلخیز ایران در غرب دریای کاسپی (خزر)، شامل ولایات گرجستان، داغستان، ارمنستان، نخجوان و اران، با شهرها و روستاهای آباد و پرجمعیت به روسیه واگذار شد.

۲) ایران از داشتن کشتی جنگی در دریای کاسپی (خزر) محروم شد.

۳) در معاهده ترکمانچای، ایران متعهد شد که مبلغ ۵ میلیون تومان غرامت به دولت روسیه بپردازد و به اتباع آن کشور حق مصونیت قضایی (کاپیتولاسیون) بدهد.

وضع اجتماعی ایران در دوره قاجار

شیوه زندگی	ویژگی‌ها
روستاییان	جمعیت روستایی: (۱) اغلب زمین نداشتند و در اراضی مالکان کار می‌کردند. (۲) تحت ستم اربابان و مأموران مالیاتی بودند.
ایلات و عشایر	(۱) در رأس ایلات، سران ایل قرار داشتند. (۲) افراد ایل وضعیت بهتری نسبت به روستاییان داشتند. (۳) به عنوان نیروهای مسلح در مواقع جنگ، یکی از منابع تأمین نیروی نظامی حکومت قاجار بودند. (۴) سران ایل اغلب در مناطق تحت نفوذ خود به طور مستقل حکومت می‌کردند.
شهرنشینان	در شهرها، گروه‌های اجتماعی مختلفی از قبیل مقام‌ها و کارگزاران حکومتی، علما و دانشمندان، بازرگانان، اصناف و پیشه‌وران و کارگران می‌زیستند. تعدادی از آن‌ها را افراد بی‌کار و تهی دست تشکیل می‌دادند. نکته: هسته اصلی نظام اقتصادی و اجتماعی شهرها، بازارها بودند.

وضع اقتصادی ایران در دوره قاجار

شیوه تولید	ویژگی‌ها
۱- سهم‌بری دهقانی	ساکنان روستاها و کشاورزان، سهم معینی از تولید را دریافت می‌کردند. روستاییان بی‌زمین اغلب روی اراضی مالکان کار می‌کردند. در ازای بهره‌برداری از ملک ارباب: (۱) تا یک سوم محصول را به عنوان بهره مالکانه به او تحویل می‌دادند. (۲) بخشی را به عنوان مالیات به دولت پرداخت می‌کردند. (۳) بخشی هم سهم خودشان می‌شد.
۲- خرده کالایی	ویژه اقتصاد شهری بود. این کارگران و اصناف و تولیدکنندگان شهری در کارگاه‌ها و مراکز تولید شهری به کار اشتغال داشتند.
۳- شبانکاری (شبان) یا ایلیاتی	مختص ایلات و کوچ‌نشینان بود. نظیر تولید گوشت، پوست، پشم، گلیم، فرش ایلاتی و لبنیات

کشاورزی در دوره قاجار

تجاری شدن کشاورزی ایران در عصر قاجار تغییر چندانی در فنون کشاورزی ایران ایجاد نکرد اما موجب افزایش درآمد مالکان و مشارکت روزافزون تجار ایرانی و خارجی در صدور تولیدات برخی از محصولات کشاورزی، نظیر پنبه و تریاک شد.
ورود محصولات جدید کشاورزی مانند گوجه‌فرنگی، نخودفرنگی و سیب‌زمینی از اروپا در دوره ناصرالدین‌شاه، تحولی عظیم در شیوه تغذیه ایرانیان ایجاد کرد.

وضع علمی و فرهنگی ایران در عصر قاجار

سوادآموزی مقدماتی در مکتب‌خانه‌ها یا از طریق معلمان خصوصی و یا معلمان سرخانه انجام می‌گرفت.
دانش‌آموزانی که توانایی مالی و علاقه به تحصیل داشتند، به مدرسه‌های قدیم و حوزه‌های علمیه وارد می‌شدند. در این مراکز، علوم نقلی و عقلی تعلیم داده می‌شد.
از جمله مراکز علمی و آموزشی مهم و بزرگ این دوره: مدرسه‌های مروی و سپهسالار (مدرسه عالی شهید مطهری کنونی)

مراکز آموزشی جدید

مدرسه‌های جدید در نتیجه دو گسترش ارتباط ایرانیان با کشورهای اروپایی در دوره قاجار عامل به وجود آمدند: ورود مظاهر تمدن مدرن غربی به کشور ما

نخستین مدرسه عالی (مدرسه جدید)

دارالفنون

مؤسس

امیر کبیر

هدف از تأسیس

آموزش علوم و فنون جدید به دانشجویان ایرانی در داخل کشور

میرزا حسن رشدیه

- از شخصیت‌های فرهنگی عصر قاجار بود.
- برای تأسیس مدرسه‌های جدید به ویژه در دوره تحصیلی ابتدایی در شهرهای مختلف، بسیار تلاش کرد.
- هدف رشدیه از برپایی مراکز آموزشی جدید، فراهم آوردن شرایط برای سوادآموزی به فرزندان تمام قشرهای مختلف جامعه بود.
- در زمینه نقش زنان در تأسیس مدارس، بی‌بی خانم استرآبادی ← تأسیس مدرسه دوشیزگان.

نکته: دانش‌آموختگان مراکز علمی و آموزشی جدید، نقش مؤثری در انتشار و ترویج افکار نو، به ویژه تفکر مشروطه‌خواهی و حکومت قانون داشتند.

هنر و معماری در دوره قاجار

نقاشی

هنر نگارگری در دوره قاجار به دو دلیل دچار تحولی اساسی شد:

- به دنبال وحدت سیاسی و استقرار امنیت و در سایه حمایت پادشاهان دربار
- ارتباط با غرب

- در دوره ناصرالدین‌شاه، سنت نگارگری ایرانی تحت تأثیر هنر نقاشی مدرن اروپایی قرار گرفت.
- از نقاشان بزرگ این دوره، محمد غفاری معروف به کمال‌الملک است.

فلسفه در دوره قاجار

- در این دوره تحول چشمگیری در فلسفه اسلامی پدید آمد.
- مؤسس حوزه فلسفی تهران در این دوره: ملا عبداللّه زوزی، شاگرد برجسته ملاعلی نوری
- از فیلسوفان برجسته این دوره: حاج ملاهادی سبزواری؛ وی کتاب «اسرارالحکم» را به درخواست ناصرالدین‌شاه به فارسی نوشت.

تعزیه

- تعزیه ریشه در آیین‌های باستانی داشت.
- در دوره صفوی برای بزرگداشت حماسه کربلا و شهادت امام حسین علیه السلام رواج یافت.
- در دوره ناصرالدین‌شاه گسترش پیدا کرد.

معماری دوره قاجار

بناهای کارت‌پستالی، بسیاری از معماران به سفارش دربار و ثروتمندان با استفاده از برخی عناصر معماری فرنگی و تلفیق آن با معماری ایرانی، سبکی از معماری را به وجود آوردند که در آن عناصر و ویژگی‌های معماری ایرانی و اروپایی ترکیب شده بود. این بناها که به بناهای کارت‌پستالی معروف شد، بیشتر به تقلید از بناهای اروپایی ساخته می‌شدند. یکی از این بناهای معروف، کاخ شمس‌العماره در مجموعه کاخ گلستان است که به دستور ناصرالدین‌شاه ساخته شد.

درس ۵: انقلاب مشروطه ایران

زمینه و علل انقلاب مشروطه

جنبش سیاسی و اجتماعی

در زمان مظفرالدین‌شاه

انقلاب مشروطه

(۱) آزادی و برابری در کشور

(۲) تدوین و اجرای قانون اساسی و برپایی مجلس شورای ملی

(۳) تبدیل حکومت مستبد، ناکارآمد و ناسالم قاجار به

حکومتی قانونمند و کارآمد

- زمینه‌ها و علل انقلاب مشروطه
- ۱) سیاسی
- ۲) اقتصادی
- ۳) فکری و فرهنگی

الف) زمینه‌ها و علل سیاسی

۱- بعد داخلی

- عوامل نارضایتی مردم که به مقبولیت و مشروعیت سیاسی حکومت قاجار ضربه اساسی زد:
- نداشتن تشکیلات منسجم و کارآمد اداری و وجود مشکلات زیاد در اداره امور کشور
- رفتار مستبدانه شاه و زبردستان نالایق او
- بی‌عدالتی و دریافت مالیات‌های گوناگون از مردم
- سرخورگی ایرانیان به سبب ناکام ماندن اقدام‌های برخی صدراعظم‌های نوگرا مانند میرزا ابوالقاسم قائم‌مقام فراهانی، میرزا تقی‌خان امیرکبیر و میرزا حسین‌خان سپهسالار، برای اصلاح روش کشورداری و نوسازی نهادهای حکومتی

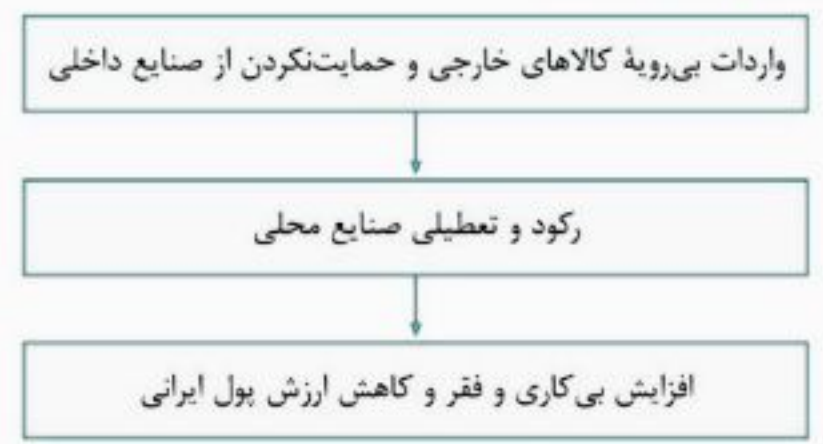
۲- بعد خارجی

- چند اتفاق باعث شد به اعتبار و حیثیت حکومت قاجار ضربه مهلکی وارد شود:
- شکست‌های سیاسی و نظامی سنگین حکومت قاجار در برابر روسیه و انگلستان دو نتیجه داشت:
- ۱) جدایی سرزمین‌های پهناور، آباد و پرجمعیتی از خاک ایران در شمال و شرق کشور
- ۲) گسترش نفوذ و دخالت بیگانگان
- پیروزی ژاپن به عنوان کشوری آسیایی بر روسیه، حقارت و ضعف حکومت قاجار را بیش از پیش آشکار کرد.

ب) زمینه‌ها و علل اقتصادی

- عوامل مؤثر بر ضعف و انحطاط اقتصادی ایران در دوره قاجار:
- از دست رفتن مناطق حاصلخیز در عهدنامه‌های مختلف به خصوص معاهده‌های گلستان و ترکمانچای
- اعطای حقوق ویژه تجاری و واگذاری امتیازات اقتصادی گوناگون به بیگانگان به ویژه روسیه و انگلستان

مشکلات اقتصادی در دوره قاجار

- اقدامات حکومت قاجار برای تأمین مخارج روزافزون خود:
- ۱) فروش مناصب حکومتی، ۲) بالا بردن مالیات‌ها، ۳) استقراض از دولت روسیه و انگلستان

ب) زمینه‌ها و علل فکری و فرهنگی

- علل فکری و فرهنگی به دو بخش تقسیم می‌شود:
- ۱) آموزه‌های عدالت‌خواهانه و ظلم‌ستیزانه دین اسلام
- ۲) ترویج اندیشه‌های نو درباره حکومت و نشر آثار انتقادی
- ۱- آموزه‌های عدالت‌خواهانه و ظلم‌ستیزانه دین اسلام
- باورها و آموزه‌های دینی و سنت پیشوایان مذهبی، به خصوص قیام کر بلا، نقش بسزایی در برانگیختن روحیه عدالت‌خواهی، ظلم‌ستیزی و مبارزه با سلطه‌طلبی بیگانگان داشته است.
- آموزه‌های اسلامی در کدام خیزش‌های سیاسی - اجتماعی نقش داشتند؟
- ۱) بسیج مردم در جنگ‌های ایران و روس
- ۲) مجازات سفیر متجاوز روسیه در تهران
- ۳) قیام علیه امتیاز رویتر و جنبش تنباکو
- سید جمال‌الدین اسدآبادی: از منادیان بیداری و وحدت اسلامی و مبارزه با استبداد داخلی و استعمار خارجی

۲- ترویج اندیشه‌های نو درباره حکومت و نشر آثار انتقادی

فرایند ترویج اندیشه‌های نو: انقلاب‌های فکری و سیاسی در اروپا ← تبدیل حکومت‌های مستبد و خودکامه به نظام‌های سیاسی مشروطه و دموکرات در سده‌های ۱۸ و ۱۹ ← مواجهه گسترده ایران با کشورهای اروپایی در عصر قاجار ← آشنایی ایرانیان با تمدن جدید غرب و اندیشه‌های سیاسی آن

- باب آشنایی ایرانیان با تمدن غربی، با جنگ‌های ایران و روسیه گشوده شد.
- آنچه بیش از هر چیز نظر ایرانیان را جلب کرد، روش کشورداری و حکومت مبتنی بر قانون در اروپا بود.
- ایرانیان فرنگ‌رفته نخستین هسته گروه موسوم به روشنفکران را تشکیل می‌دادند. مشهورترین این افراد: میرزا صالح شیرازی، میرزا ابوالحسن خان ایلچی، میرزا یوسف‌خان مستشارالدوله، ملک‌خان، میرزا فتحعلی آخوندزاده، میرزا عبدالرحیم طالبوف. برخی از آنان عضو انجمن‌های فراماسونری بودند.

رویدادها و تحولات مهم انقلاب مشروطه

- کشته شدن ناصرالدین شاه نقطه عطف و رویدادی مهم در تاریخ ایران است. وی توسط میرزا رضا کرمانی یکی از مریدان سید جمال‌الدین اسدآبادی به قتل رسید.
- صدور فرمان مشروطه: در ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ ه. ش توسط مظفرالدین شاه

مهم‌ترین رویدادهای منتهی به صدور فرمان مشروطه

۱- ماجرای نوز بلژیکی

در دوره مظفرالدین شاه ← استخدام کارشناسان بلژیکی در گمرک ← انتصاب نوز به ریاست گمرک ← نارضایتی از اقدامات نوز

- اقدامات نوز
- افزایش حقوق گمرکی
- بدرفتاری با ایرانیان
- به تن کردن لباسی شبیه به لباس روحانیت

نتیجه اقدامات نوز:

- ۱) برخی سخنرانان مذهبی از جمله مجتهد برجسته، سید عبدالله بهبهانی، اقدام آخر نوز را توهین به اسلام شمردند و خواهان برکناری او شدند.
- ۲) عده‌ای از بازرگانان در اعتراض به نوز، در حرم حضرت عبدالعظیم بست نشستند.

۲- اعتراض سایر شهرها

رویدادهایی که در برخی از ایالت‌ها به وقوع پیوست:

- فلک‌شدن و تبعید سه تن از علمای بزرگ کرمان به سبب مقابله با فرقه شیخیه
- اعتراض مردم خراسان به حکمرانان و ستمگری اصف‌الدوله

۳- ماجرای بانک استقراضی

روس‌ها که امتیاز تأسیس بانک استقراضی را گرفته بودند، زمینی موقوفه و متروکه در تهران که قبرستانی نیز در آن قرار داشت، برای بنای ساختمان بانک خریداری و با وجود مخالفت عمومی، اقدام به ساختمان‌سازی کردند. این اتفاق اعتراض علمای نجف را برانگیخت و گروهی از مردم خشمگین، با هدایت برخی روحانیان، ساختمان مذکور را ویران کردند.

۴- به چوب بستن بازرگانان

جنگ روسیه و ژاپن و افزایش حقوق گمرکی ← گرانی قیمت قند ← نارضایتی مردم ← به چوب بستن بازرگانان سرشناس تهرانی توسط علاءالدوله، حاکم تهران به اشاره صدراعظم ← اقدام به تعطیلی مغازه‌ها توسط بازاریان ← درخواست مردم مبنی بر عزل حاکم تهران ← جمعی از مردم خواستار عزل حاکم تهران شدند.

۵- مهاجرت صفرا

- در اعتراض به حوادث مختلف به پیشنهاد سید محمد طباطبایی، معترضان در حرم عبدالعظیم بست نشستند.
- خواسته‌های بست‌نشینان:
- ۱) ایجاد عدالت‌خانه در همه شهرها برای رسیدگی به شکایات مردم
- ۲) عمل به قوانین اسلامی به طور دقیق
- ۳) عزل علاءالدوله از حکومت تهران

حکومت قاجار به قول و تعهد خود در قبال خواسته‌های معترضان در مهاجرت صغرا عمل نکرد و اقدام به دستگیری و تبعید معترضان کرد؛ در جریان اعتراضات طلبه‌ای به نام سید عبدالحمید به شهادت رسید. در نتیجه رهبران قیام تصمیم گرفتند به قم مهاجرت کنند. حضور شیخ فضل‌الله نوری، مجتهد طراز اول، بر قوت و استحکام قیام افزود.

۷- بست نشینی در سفارت انگلستان

هم‌زمان با مهاجرت کبرا، شمار زیادی از بازرگانان و اعضای صنف‌های مختلف در مقر نوابستانی سفارت انگلستان در شمال تهران، بست نشستند.

تأسیس عدالت‌خانه

مهم‌ترین خواسته‌های بست‌نشینان در قم و تهران
برکناری عین‌الدوله از صدارت
تشکیل مجلس شورای ملی

نتیجه اعتراضات: مظفرالدین‌شاه چند هفته پس از بست‌نشینی معترضان، صدراعظم مستبد خود، عین‌الدوله را برکنار و فرمان مشروطه را صادر کرد.

شکل‌گیری مجلس شورای ملی و هیئت وزیران

بلافاصله پس از صدور فرمان مشروطه، هیئتی شامل نمایندگان بازرگانان، اصناف، روحانیان و روشنفکران تشکیل شد و اقدام به تدوین نظام‌نامه انتخابات مجلس شورای ملی کرد.

نخستین دوره مجلس شورای ملی

با حضور مظفرالدین‌شاه گشایش یافت.

مهم‌ترین مصوبه‌ها:

- اصلاح نظام مالیاتی و لغو تیول داری یا نظام اجاره‌داری زمین‌های کشاورزی با حق دریافت مالیات
- انتقال مالکیت زمین‌های دولتی از خزانه شاهی به وزارت مالیه
- کاهش بودجه دربار شاهی

تشکیل هیئت وزیران

به ریاست رئیس‌الوزرا

(نخست‌وزیر)

از نتایج مهم انقلاب مشروطه بود.
اعضای هیئت توسط شاه منصوب می‌شدند.
با تأیید مجلس شورای ملی شروع به کار می‌کردند.
در صورت عدم رضایت مجلس از کار برکنار می‌شدند.

تدوین و تصویب قانون اساسی

دلیل تدوین متمم قانون اساسی چه بود؟

قانون اساسی مشروطه که با عجله تدوین و به امضای مظفرالدین‌شاه رسیده بود، بیشتر به طرز کار مجلس شورای ملی مربوط می‌شد، به همین دلیل متممی برای آن تدوین شد.

متمم قانون اساسی

مشمول بر: اصول اساسی درباره حقوق و تکالیف متقابل دولت و ملت
اقتباس از: اصول قانون اساسی کشورهای فرانسه و بلژیک

نکته: قانون اساسی و متمم آن، با اصلاحیه‌های جزئی که در دوران پهلوی در آن صورت گرفت، تا پیروزی انقلاب اسلامی رسمیت داشت.

گسترش روزنامه و روزنامه‌نگاری

یکی از دستاوردهای انقلاب مشروطه، گسترش سریع نشریات و توسعه فعالیت‌های روزنامه‌نگاری بود.

روزنامه‌نگاران درباره مفاهیمی چون آزادی، آدمیت، برابری، عدالت، بیداری، حقوق، ترقی، وطن، استقلال و ... مطلب می‌نوشتند.

اختلاف و جنگ داخلی

کشمکش محمدعلی‌شاه و مشروطه خواهان

محمدعلی‌شاه به چه علت مجلس را به توپ بست؟

محمدعلی‌شاه که بنای ناسازگاری با مجلس شورای ملی را داشت، سرانجام سوءقصد نافرجام به جان خود را بهانه قرار داد و با برقراری حکومت نظامی، توقیف روزنامه‌ها و منع تجمع‌ها، فرمان حمله به مجلس را صادر کرد و به کمک نیروهای قزاق که تحت فرمان افسران روسی بودند، مجلس را به توپ بست.

تعدادی تبعید شدند، از جمله سید محمد طباطبایی و سید عبدالله بهبهانی گروهی به سفارت‌خانه‌های کشورهای خارجی پناه بردند.

سرانجام

مشروطه خواهان

چند تن به دستور شاه به فجیع‌ترین شکل کشته شدند، از جمله میرزا جهانگیرخان صوراسرافیل، حاجی میرزا نصرالله ملک‌المتکلمین و سید جمال‌الدین واعظ.

استبداد صغیر: با انحلال مجلس شورای ملی، بار دیگر استبداد برقرار شد. این دوره که

حدود یک سال طول کشید، به دوره استبداد صغیر معروف است.

مخالفت فکری - سیاسی با مشروطه

شیخ فضل‌الله نوری

وی نقش فعالی در تدوین متمم قانون اساسی داشت و اصل دوم آن به پیشنهاد و اصرار وی به تصویب رسید. این اصل الزام می‌کرد که پنج نفر از مجتهدان طراز اول بر مصوبات مجلس شورای ملی نظارت کنند.

دلیل مخالفت شیخ فضل‌الله با مشروطه چه بود؟

وی معتقد بود اصول و مبانی مشروطه، مغایر و ناسازگار با اسلام است و انقلاب مشروطه از مواضع اصیل و اولیه خود منحرف شده است و برخی افراد مخالف با اسلام در پوشش مشروطه‌خواهی، قصد دارند مبانی و ارزش‌های اسلام را تضعیف و نابود کنند.

نکته: شیخ فضل‌الله خواستار برقراری مشروطه مشروعه شد.

دو جریان فکری در ارتباط با مشروطه شکل گرفت:

۱ مخالفتان مشروطه: افرادی چون شیخ فضل‌الله نوری، آیت‌الله سید کاظم طباطبایی یزدی

۲ طرفداران مشروطه: دو مجتهد برجسته تهران، طباطبایی و بهبهانی و سه تن از

مراجع بزرگ نجف، محمدکاظم آخوند خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی و میرزا حسین

خلیلی تهرانی و هم‌چنین آیت‌الله میرزای نایینی.

فتح تهران و برقراری دوباره مشروطه

تبریز: پس از کودتای محمدعلی‌شاه، تبریز پایگاه آزادی‌خواهی و مقاومت در برابر استبداد و مستبدان شد و در رأس مجاهدان، ستارخان و باقرخان قرار داشتند.

گیلان: مشروطه‌خواهان گیلانی با حمایت یکی از زمین‌داران بزرگ به نام محمدولی‌خان

تنکابنی (سپهدار)، قدرت را به دست گرفتند.

مرکز ایران: بختیاری‌ها به رهبری سردار اسعد و برادرش صمصام‌السلطنه به هواداری

از مشروطه برخاستند.

چگونه دوره استبداد صغیر پایان یافت؟

نیروهای بختیاری به فرماندهی سردار اسعد و مجاهدان گیلانی با هدایت محمدولی‌خان

تنکابنی و بیرم‌خان ارمنی در عملیاتی هماهنگ، تهران را فتح کردند. با پناهندگی محمدعلی‌شاه به سفارت روسیه، دوره استبداد صغیر به سر آمد.

اقدامات فاتحان تهران

۱ مجلس بزرگان مشروطه تشکیل شد.

۲ محمدعلی‌شاه از سلطنت برکنار شد و پسر خردسالش احمدمیرزا به عنوان جانشین

او انتخاب شد.

۳ با تعیین مقرری برای شاه، برکنار شده، به او اجازه داده شد از کشور خارج شود.

۴ یک دولت موقت برای اداره امور کشور انتخاب شد.

۵ برای محاکمه مخالفان مشروطه، دادگاه ویژه‌ای تشکیل داده شد، این دادگاه، شیخ

فضل‌الله و چند نفر دیگر را به اعدام محکوم کرد.

نیروهای اجتماعی در انقلاب مشروطه

طیف گسترده‌ای از گروه‌ها و قشرهای اجتماعی عمدتاً شهری در انقلاب مشروطه نقش داشتند.

چالش‌ها و تنگناهای حکومت مشروطه

۱ فرهنگ کهن استبدادی: یعنی تفکر و روحیه انحصارطلبی، خودمحوری، بی‌اعتنایی

به قانون، تحمل نکردن افکار و سلیقه‌های متفاوت، ترجیح دادن منافع فردی و خانوادگی بر منافع جمعی و ملی.

۲- رشد اندیشه ملی‌گرایی و ظهور قدرت‌های جدید

در سده ۱۹ م، دو جریان فکری، زمینه‌ساز ملی‌گرایی و شکل‌گیری کشورها و دولت‌های ملی جدید شد، آزادی‌خواهی

وحدت ایتالیا در نیمه دوم قرن ۱۹ م، ملی‌گرایان ایتالیایی به رهبری کاوور و گاریبالدی قیام کردند و با استفاده از رقابتی که میان اتریش و فرانسه وجود داشت، توانستند ایتالیا را تحت حاکمیت حکومت ملی و مستقل در آورند.

اتحاد آلمان

ایالت پروس که یکی از بزرگ‌ترین و قدرتمندترین ایالت‌های آلمانی بود، پیشگام وحدت آلمان شد و با کشورهای دانمارک، اتریش-مجارستان و فرانسه جنگید و آن‌ها را شکست داد. ویلهلم یکم، فرمانروای پروس، به کمک بیسمارک، مرد آهنین آن ایالت، سرزمین‌های آلمانی را متحد و امپراتوری آلمان را تأسیس کرد.

تشکیل اتحاد و اتفاق سه‌گانه

پیمان اتحاد سه‌گانه (مثلث)

پیشگام اتحاد، آلمان

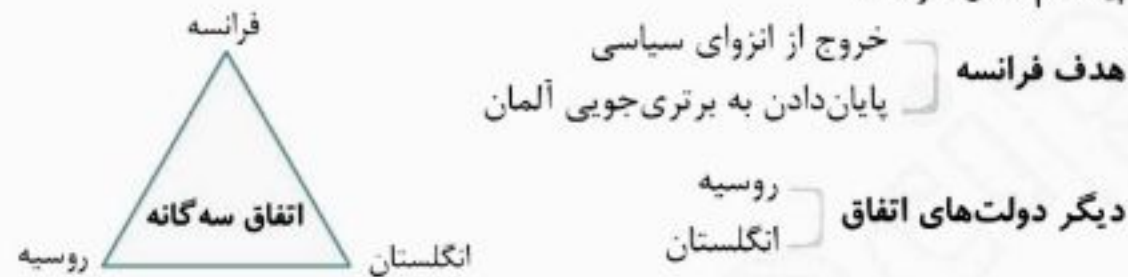
هدف آلمان مقابله با تهدیدهای خارجی به ویژه خطر حمله فرانسه پیشبرد سیاست‌های توسعه‌طلبانه خود در اروپا و فراسوی دریاها

دیگر دولت‌های اتحاد: امپراتوری اتریش - مجارستان، ایتالیا

پیمان اتفاق سه‌گانه

پیشگام اتفاق، فرانسه

هدف فرانسه خروج از انزوای سیاسی پایان دادن به برتری جویی آلمان

دیگر دولت‌های اتفاق: روسیه، انگلستان

نکته: این پیمان‌ها توازن قدرت جدیدی را در اروپا به وجود آورد. تشدید رقابت و دشمنی میان دو طرف، به جنگ جهانی اول انجامید.

- مهم‌ترین علل بروز جنگ جهانی اول**
- اختلافات مرزی و دشمنی شدید آلمان و فرانسه
 - مسابقه تسلیحاتی
 - رقابت بر سر مستعمرات
 - اقدام برای توسعه نفوذ و دخالت در منطقه شبه‌جزیره بالکان

جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸م)

شروع جنگ

کدام واقعه سبب شروع جنگ جهانی اول شد؟

در پی قتل ولیعهد اتریش و همسرش به دست یک صرب ملی‌گرا در شهر سارایوو در مرکز بوسنی، اتریش به حکومت صربستان مستقل، اعلان جنگ کرد. طولی نکشید که کشورهای عضو اتحاد مثلث با کشورهای اتفاق مثلث وارد جنگ شدند.

نکته: ایتالیا در میانه جنگ از متحدین جدا و به متفقین پیوست.

انقلاب روسیه

اوضاع و شرایط نابسامان دوران جنگ جهانی اول ← نارضایتی مردم از حکومت خودکامه تزارها ← شورش مخالفان به کمک واحدهایی از ارتش در پتروگراد (پایتخت) ← برکناری نیکولای دوم (آخرین تزار روس) ← تشکیل دولت موقت ← به دست گرفتن قدرت توسط بلشویک‌ها به رهبری لنین

۲) فقدان تشکیلات منظم و منسجم اداری و اقتصادی: این امر اجازه نمی‌داد که حکومت مشروطه، حاکمیت ملی را در سرتاسر کشور برقرار کند و برنامه‌های خود را پیش ببرد.

۳) مداخله و فشار خارجی: از عوامل تأثیرگذار در ناکامی حکومت مشروطه بود. قرارداد ۱۹۰۷ روسیه و انگلستان، دست روس‌ها را برای دخالت بی‌حد و حصر در امور ایران باز گذاشت.

راه‌حل: دومین دوره مجلس شورای ملی (۱۲۸۸-۱۲۸۹ ه. ش)، راه‌حل چالش‌ها و مشکلات را استخدام کارشناسان خارجی دید.

به دنبال این تصمیم، چندین کارشناس امور اداری - مالی، به ریاست مورگان شوستر از کشور آمریکا و تعدادی کارشناس نظامی سوئدی، برای تأسیس نیروی ژاندارمری به استخدام دولت درآمدند.

نتیجه: با مخالفت دولت‌های انگلستان و روسیه و دخالت و تهدید نظامی روسیه، دولت ایران مجبور شد کارشناسان خارجی را برکنار کند و به کشورشان بفرستد. با وجود این که دولت ایران اولتیماتوم روسیه را برای برکناری شوستر پذیرفت، نظامیان روس مناطقی از ایران را اشغال کردند و مرتکب جنایت‌های هولناکی شدند. آنان در تبریز عده‌ای از آزادی‌خواهان، از جمله ثقة‌الاسلام تبریزی روحانی آزادی‌خواه را به دار آویختند و به شهادت رساندند.

درس ۶: جنگ جهانی اول و ایران

عمده تحولات تاریخ جهان به ویژه اروپا در قرن ۱۹ م، متأثر از دو عامل بود: انقلاب کبیر فرانسه، انقلاب صنعتی

زمینه‌ها و علل جنگ جهانی اول

۱) تداوم و گسترش استعمار

۲) رشد اندیشه ملی‌گرایی (ناسیونالیسم)

۳) ظهور قدرت‌های جدید

۱- تداوم گسترش استعمار

- وقوع انقلاب صنعتی ← ساخت سلاح‌های پیشرفته، تفنگ، توپ و کشتی‌های جنگی
- گسترش استعمار در جهان ← رقابت و ستیز دولت‌های استعمارگر اروپایی به ویژه انگلستان و فرانسه
- ارتش روسیه با هدف دستیابی به دریاهای گرم و آبراه‌های مهم، بارها به قلمرو عثمانی در شبه‌جزیره بالکان و حوزه دریای سیاه و سرزمین ایران در دو سوی دریای کاسپی (قزوین) یورش آورد و مناطق وسیعی را تصرف کرد.
- در قاره آمریکا، ایالات متحده در قرن ۱۹، به کشوری صنعتی و قدرتمند تبدیل شد و به مداخله در امور کشورهای آمریکای لاتین و آمریکای جنوبی پرداخت.

مقاومت در برابر استعمار

جنبش‌های اعتراضی علیه سلطه استعمار	
نام جنبش: قیام مهدیون رهبر: مهدی سودانی کشور استعمارگر: انگلیس	سودان
نام جنبش: مبارزات مردم الجزایر رهبر: امیر عبدالقادر کشور استعمارگر: فرانسه	الجزایر
نام جنبش: مبارزات ضد استعماری رهبر: گاندی کشور استعمارگر: انگلیس	هند
نام جنبش: جنبش استقلال طلبانه رهبر: سیمون بولیوار	آمریکای لاتین

نکته: بلشویک‌ها، گروهی از انقلابیون سوسیالیست روسی بودند.

تشکیل حکومتی کمونیستی بر پایه شوراهای کارگران و کشاورزان غیرقانونی اعلام کردن همه احزاب به جز حزب کمونیست تغییر نام روسیه به اتحاد جماهیر شوروی واگذاری متصرفات وسیعی در غرب و جنوب غربی روسیه به دولت‌های متحد در مقابل بستن قرارداد صلح

اقدامات لنین پس از پیروزی انقلاب

علت ورود آمریکا به جنگ چه بود؟

حمله پای پی زبرداری‌های آلمانی به ناوگان آمریکا و غرق کردن کشتی‌های این کشور، موجب شد تا کنگره آمریکا به آلمان اعلان جنگ بدهد.

پایان جنگ

جنگ جهانی اول چگونه پایان یافت؟

با ورود نیروهای تازه‌نفس آمریکایی به جنگ، ارتش متفقین ابتکار عمل را به دست گرفت و سربازان آلمانی را به عقب راند. سپس دولت‌های متحد تسلیم شدند و جنگ جهانی اول پس از چهار سال و اندی به پایان رسید.

آثار و پیامدهای جنگ

شرکت کنندگان: نمایندگان از دولت‌های پیروز و شکست‌خورده در جنگ هدف: عقد قرارداد صلح مهم‌ترین پیمان: پیمان با آلمان	مفاد پیمان با آلمان	پیمان صلح و رسای
تقسیم مستعمرات آلمان میان متفقین واگذاری بخش‌هایی از خاک آن به فرانسه و لهستان پرداخت غرامت به دولت‌های متفق محدود نگاه‌داشتن توان نظامی خود نتیجه پیمان صلح با دیگر دولت‌های مغلوب در جنگ: (۱) فروپاشی امپراتوری اتریش - مجارستان و عثمانی (۲) تغییر نقشه سیاسی اروپای شرقی و خاورمیانه (۳) شکل‌گیری کشورهای جدید		
پیشنهادکننده: ویلسون رئیس‌جمهور آمریکا هدف تشکیل: تأمین صلح و امنیت جهانی و جلوگیری از جنگ محل تشکیل: شهر ژنو در سوئیس اعضا: بیش از ۴۰ کشور	تشکیل جامعه ملل	تلفات و خسارت‌های انسانی و اقتصادی
جنگ جهانی اول، تلفات و مصائب جانی و روحی فراوانی به بار آورد و موجب ویرانی منابع و مراکز اقتصادی، تولیدی و مالی اروپا و دیگر مناطق جهان شد. ۹ میلیون نظامی کشته و ده‌ها میلیون نظامی مجروح، اسیر و مفقود شدند. میلیون‌ها غیرنظامی در جهان بر اثر عملیات جنگی و یا اتفاقات ناشی از جنگ مثل کمبود غذا و شیوع بیماری‌های واگیردار کشته، مجروح، بیمار یا آواره شدند.		

ایران در جنگ جهانی اول

هم‌زمان با جنگ جهانی اول، حکومت مشروطه به دلایل زیر قادر به سروسامان دادن به امور نبود:

- اختلافات سیاسی داخلی
- ضعف تشکیلات اداری و نظامی
- مشکلات اقتصادی
- دخالت‌های فزاینده خارجی

اشغال نظامی ایران

با وجود اعلان بی‌طرفی ایران در جنگ، کشورهای روسیه و انگلستان به بهانه‌های مختلفی آن را نقض کردند.

بهانه روسیه و انگلیس برای لشکرکشی به ایران این بود که مأموران و جاسوسان آلمانی در مناطق مختلف ایران به اقداماتی بر ضد دولت‌های اتفاق مثلث دست زدند.

براساس قرارداد ۱۹۱۵ ایران نیمه شمالی متعلق به روسیه به دو قسمت تقسیم شد: نیمه جنوبی متعلق به انگلستان

دولت موقت ملی

علت شکل‌گیری	نزدیک شدن ارتش روسیه به تهران
مؤسسين	شماری از ملیون شامل نمایندگان مجلس شورای ملی، وزیران و شخصیت‌های مذهبی
محل تاسیس	کرمانشاه
سرانجام آن	به دنبال شکست سپاه عثمانی از نیروهای متفقین، دولت موقت فروپاشید و اعضای آن پراکنده شدند.

مقاومت ایرانیان در برابر اشغالگران

اگرچه حکومت قاجار اراده محکم و توان کافی برای رویارویی با اشغالگران نداشت اما مردم و به خصوص عشایر شهرهای فارس، خوزستان و بوشهر تحت تأثیر فتوای مراجع تقلید در برابر متجاوزان ایستادند.

در تنگستان و دشتستان به فرماندهی رئیس‌علی دلواری و مردم کازرون به رهبری ناصر دیوان کازرونی با شجاعت با نیروهای انگلیس نبرد کردند و ضربات سنگینی به آنان وارد کردند.

آثار و نتایج جنگ جهانی اول در ایران

این جنگ موجب قحطی بزرگی شد و در نتیجه آن، عده زیادی از هموطنان به سبب گرسنگی، سوء تغذیه و بیماری‌های ناشی از آن به طرز دلخراشی جان دادند.

قرارداد ۱۹۱۹

طرفین قرارداد	ایران و انگلیس
هدف قرارداد	(۱) تحکیم نفوذ و سلطه پایدار انگلیس (۲) تأمین منافع درازمدت در ایران
تعهدات ایران	○ اداره امور دارایی و برخی دیگر از ادارات و وزارتخانه‌های ایران در اختیار انگلستان قرار گرفت. ○ مسئولیت تجدید سازمان و ایجاد ارتش یکپارچه ایران و تأمین اسلحه و تدارکات آن به افسران انگلیس واگذار شد.
تعهدات انگلستان	در اختیار قراردادن وامی به دولت ایران تا تحت نظارت کارشناسان انگلیسی هزینه شود.
جدی‌ترین مخالف این قرارداد	آیت‌الله سید حسن مدرس

درس ۲ ایران در دوره حکومت رضاشاه

کودتای سپاه

دولت اجراکننده: انگلستان

هدف از کودتا: دستیابی انگلستان به اهداف خود در ایران

فرمانده نظامی نیروهای انگلیس: آبرون ساید

عامل کودتا: رضاخان

○ آبرون ساید با کمک سید ضیاءالدین طباطبایی، با جست‌وجو در میان نیروهای قزاق، رضاخان را برای انجام کودتا مناسب تشخیص داد.

○ بهانه آبرون ساید برای حمله نظامی به تهران: وی به احمدشاه چنین القا کرد که حمله به تهران برای حفظ کشور و سلطنت ضروری است.

○ قوای قزاق در بامداد روز سوم اسفند ۱۲۹۹ وارد تهران شدند و بدون مقاومت جدی، نقاط حساس پایتخت را تسخیر کردند.

○ شاه تحت فشار انگلیسی‌ها سید ضیاءالدین طباطبایی را به نخست‌وزیری منصوب کرد. رضاخان نیز لقب «سردار سپه» گرفت.

○ مهرة سیاسی کودتا: سید ضیاء ○ مهرة نظامی کودتا: رضاخان

رضاخان از نخست‌وزیری تا پادشاهی

اولین قدم رضاخان و پیشنهاد وی برای رسیدن به سلطنت چه بود؟

رضاخان پیشنهاد کرد به جای حکومت سلطنتی، نظام «جمهوری» در کشور برقرار شود. اما کسانی نظیر آیت‌الله مدرس با شناختی که از رضاخان داشتند، این کار را ابزار برای رسیدن او به قدرت می‌دانستند و با آن مخالفت کردند.

رضاشاه و سیاست گرایش به آلمان

علت باز کردن درهای کشور به روی سرمایه‌های آلمانی چه بود؟

هم‌زمان با آغاز سلطنت رضاشاه، انگلیسی‌ها تصمیم گرفتند، آلمان را که گرفتار مصائب جنگ جهانی اول بود، تقویت کنند و از این اقدام دو هدف داشتند:

- از مشکلات اقتصادی آن بکاهند، مانع از افتادن آلمانی‌ها به دام کمونیسم شوند.
- بر این اساس، انگلیسی‌ها به رؤسای کشورهای تحت سلطه خویش دستور دادند تا امکان فعالیت‌های تجاری و صنعتی آلمان را در این کشورها فراهم سازند.

درس ۸ جنگ جهانی دوم و پس از آن

جهان در فاصله دو جنگ بزرگ

مهم‌ترین مسائل و مشکلات در فاصله میان دو جنگ

- صلح ناپایدار و ناخشنودی از قراردادهای صلح ورسای
- ضعف جامعه ملل
- بحران اقتصادی
- ظهور حکومت‌های خودکامه تک‌حزبی و نظامی‌گرا

دلیل ضعف جامعه ملل در فاصله میان دو جنگ چه بود؟

آمریکا که خود پیشنهاد تأسیس جامعه ملل را داده بود، به عضویت آن درنیامد. خروج ژاپن، آلمان و ایتالیا و نیز اخراج شوروی از جامعه ملل موجب بی‌اعتباری بیشتر این نهاد بین‌المللی شد. به همین دلیل جامعه ملل در فاصله میان دو جنگ در مقابل تهاجم نظامی برخی دولت‌ها به کشورهای دیگر، نتوانست اقدام بازدارنده و مؤثری انجام دهد.

حکومت‌های خودکامه تک‌حزبی و نظامی پس از جنگ جهانی اول

۱- شوروی استالینی

<p>(۱) سرکوب مخالفان: عده زیادی از بلشویک‌های قدیمی، اندیشمندان، افسران ارتش، اعضای حزب کمونیست، دیپلمات‌ها و مردم عادی را به مرگ محکوم کرد یا به اردوگاه‌های کار اجباری در سبیری فرستاد.</p> <p>(۲) اجرای برنامه‌های مختلف اقتصادی و فرهنگی: این امر تغییر و تحول چشمگیری در شوروی ایجاد کرد.</p>	<p>اقدامات استالین برای تحکیم موقعیت سیاسی</p>
<p>(۱) طرح اشتراکی کردن مزارع کشاورزی</p> <p>(۲) اجرای برنامه‌ای با هدف صنعتی کردن سریع کشور</p> <p>اساس برنامه صنعتی او بر دو امر استوار بود:</p> <ul style="list-style-type: none"> تولید کالاهای سرمایه‌ای تولید سلاح‌های جنگی <p>نتیجه برنامه: با اجرای این برنامه، تولید ماشین‌آلات صنعتی، نفت، برق، فولاد و ذغال‌سنگ، به طرز فوق‌العاده‌ای گسترش یافت.</p>	<p>برنامه‌های استالین</p>
<p>حکومت استالین به گسترش مرزها دنبال دو هدف بود: تسلط بر برخی کشورها و سرزمین‌های اروپای شرقی</p>	<p>سیاست خارجی استالین</p>

۲- به قدرت رسیدن فاشیست‌ها در ایتالیا

فاشیست‌ها: یک گروه ملی‌گرای افراطی بودند که می‌خواستند دولت تک‌حزبی قدرتمند و متمرکزی در ایتالیا ایجاد کنند. آن‌ها برای آزادی و دموکراسی ارزش و اعتباری قائل نبودند. موسولینی، وی که رهبر حزب کوچکی موسوم به فاشیست بود، بعد از پیروزی در انتخابات مجلس در فضایی از زور، ارعاب و تقلب، قدرت را یکپارچه کرد و خود را دوچه، به معنای رهبر نامید.

اقدامات موسولینی: در بعد داخلی: وی تا حد زیادی به وعده‌های خود درباره کاهش بیکاری و تورم و پایان دادن به اعتصاب‌ها عمل کرد.

رضاخان در غیاب شاه که در اروپا به سر می‌برد، روزبه‌روز موقعیت خود را بیشتر تحکیم می‌کرد.

به سلطنت رسیدن رضاخان

در سال ۱۳۰۴، ماده واحده‌ای به صورت طرح در مجلس شورای ملی مطرح شد.

مفاد ماده واحده (طرح پیشنهادی)

- خلع قاجاریه از سلطنت
- سپردن حکومت موقت به رضاخان
- تشکیل مجلس مؤسسان برای تغییر چند ماده از قانون اساسی
- تعیین تکلیف قطعی سلطنت

نتیجه: جز چهار تن از نمایندگان از جمله آیت‌الله مدرس و دکتر مصدق، سایر نمایندگان به این طرح رأی مثبت دادند.

در آذر ۱۳۰۴، مجلس مؤسسان با نطق رضاخان افتتاح شد و پس از شش روز بحث و گفت‌وگو، رضاخان را به پادشاهی ایران انتخاب و سلطنت را در خانواده او موروثی اعلام کرد.

ماهیت برخی از اصلاحات و اقدامات رضاشاه

دوران استعمار نو

آغاز سلطنت پهلوی فصل جدیدی در تاریخ ایران است که هم‌زمان با آن، دوره نوینی از غارت کشور ما به دست بیگانگان آغاز می‌شود که به «استعمار نو» شهرت دارد.

اقدامات رضاشاه	
<p>۱- بازگشت به حکومت استبدادی</p> <ul style="list-style-type: none"> اقدام به حذف شخصیت‌های آزادی‌خواه، مستقل و مخالف با نفوذ بیگانگان در پیش گرفتن شیوه حکومت استبدادی و رأی فردی 	
<p>۲- ایجاد ارتش منظم</p> <ul style="list-style-type: none"> از جمله برنامه‌های اساسی انگلیسی‌ها بود. این اقدام از چند جهت دارای اهمیت بود: (۱) تمرکز قدرت سیاسی را ممکن می‌ساخت. (۲) قیام‌های مردمی را سرکوب می‌کرد. (۳) در مواقع ضروری به عنوان تأمین‌کننده اهداف نظامی انگلستان مورد استفاده قرار می‌گرفت. رضاشاه در سال ۱۳۰۴ قانون نظام‌وظیفه عمومی را به تصویب رساند. 	
<p>۳- احداث خط آهن سراسری</p> <ul style="list-style-type: none"> خط آهنی که بندر ترکمن را به بندر شاهپور متصل می‌کرد. هدف از احداث آن: انتقال سریع نیروهای انگلیسی از جنوب به شمال در جنگ جهانی دوم به مهم‌ترین عامل ارتباطی نیروهای متفقین مبدل شد. 	
<p>۴- اسکان عشایر</p> <ul style="list-style-type: none"> هدف از اسکان اجباری عشایر: مهار کردن نیروی رزمی آن‌ها بود. نتیجه این اقدام: از رونق دامداری کاست و موجب شد که کشور از نظر دامی به بیگانه نیازمند شود. 	
<p>۵- یک‌شکل کردن لباس‌ها و کشف حجاب</p> <ul style="list-style-type: none"> به نام تمدن و تجدد و مبارزه با کهنه‌پرستی، به یک‌شکل کردن لباس‌ها و برداشتن حجاب بانوان اقدام کرد. مردم مسلمان ایران دست به مقاومت زدند. از جمله قیام مردم مسلمان مشهد در مسجد گوهرشاد بود. 	

نکته: رضاشاه تصور می‌کرد مهم‌ترین راه پیشرفت و توسعه کشور، تقلید از غرب و اشاعه فرهنگ غربی است.

اقدامات رضاشاه برای تضعیف روحانیت

- دستور داده روحانیون لباس‌های مخصوص خود را کنار بگذارند.
- دفترخانه‌های شرعی را تعطیل کرد.
- دخالت روحانیون در مسائل اجتماعی اکیداً ممنوع شد.
- عزاداری سیدالشهدا قدغن شد.
- از انجام بسیاری از آداب مذهبی جلوگیری به عمل آمد.

در بعد روابط خارجی: موسولینی سودای احیای دوباره امپراتوری روم باستان و تسلط بر دریای مدیترانه و شمال آفریقا را در سر می‌پروراند. تجاوز نظامی ایتالیا به انیوی بر پایه همین تفکر صورت گرفت.

۳- ظهور هیتلر در آلمان

بسیاری از آلمانی‌ها از حکومت جمهوری به دلیل امضای پیمان تحقیرآمیز ورسای و گسترش رکود و بیکاری ناخشنود بودند. در چنین شرایطی هیتلر، رهبر حزب نازی، عزم خود را برای رسیدن به قدرت جزم کرد. وی که مهارت فراوانی در برانگیختگی احساسات مردم و جنجال‌آفرینی داشت بر لغو پیمان ورسای و تجدید غرور و اقتدار ملی تأکید می‌کرد. نازی‌ها: ملی‌گرایان افراطی و نژادپرست بودند و یکی از شعارهای آنان که تأثیر زیادی بر آلمانی‌ها گذاشت، شعار «آلمان بیدار شو» بود.

صاحبان صنایع
اشراف زمین‌دار
افسران ارتش

هیتلر با حمایت سه قشر، صدراعظم آلمان شد؛

سپس با قبضه کامل قدرت، نظام دیکتاتوری تک‌حزبی را در کشور برقرار کرد و خود را پیشوا نامید. پس از دستیابی هیتلر به قدرت، اوضاع آلمان چگونه بود؟

در این زمان، تمام حزب‌های سیاسی به جز حزب نازی منحل، نیروهای پلیس و سازمان‌های دولتی از افراد غیرنازی پاک‌سازی شدند و مسئولیت تأمین امنیت داخلی به عهده سازمان پلیس مخفی گشتاپو گذاشته شد و اردوگاه‌های کار اجباری برای مخالفان برپا گردید.

نکته: هیتلر پس از به دست آوردن زمام امور، قرارداد ورسای را لغو کرد و برنامه‌های اقتصادی و عمرانی گوناگونی را به اجرا درآورد.

اقدامات هیتلر	
در بعد عمرانی و اقتصادی	۱) ساخت شبکه وسیعی از جاده‌ها و راه‌آهن ۲) ایجاد مؤسسات عمومی ۳) راه‌اندازی کارخانه‌های بزرگ به خصوص صنایع تسلیحاتی ۴) پایان دادن به بحران رکود و بیکاری
در بعد نظامی	۱) گسترش ارتش و تشکیلات نظامی ۲) تجهیز ارتش به سلاح‌ها و فناوری‌های پیشرفته جنگی
در بعد روابط خارجی	بستن پیمان‌های دو و چندجانبه و پیش‌بردن برنامه‌های توسعه طلبانه سرحدی و سرزمینی خود

۴- توسعه طلبی نظامی ژاپن

انقلاب میجی، ژاپنی‌ها در نیمه دوم قرن ۱۹ م با عزم و اراده‌ای محکم، به اصلاحات اساسی و اخذ تمدن جدید غربی اقدام کردند. در این دوره ژاپن از نظر سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی متحول شد، این دوره به انقلاب میجی معروف شد.

در این زمان حکومتی مشروطه، ژاپن را در مسیر توسعه صنعتی و تحول اقتصاد کشاورزی هدایت کرد. در نتیجه این تحولات، در ابتدای سده ۲۰ م ژاپن به کشوری نیرومند تبدیل شد. **نکته:** ژاپن در جنگ جهانی اول به اتفاق مثلث پیوست.

اقتصاد ژاپن، وابسته به واردات مواد خام بود و در نتیجه رشد صنعتی آن، با قدرت نظامی و دریانوردی ارتباط تنگاتنگی داشت. وضعیت ژاپن در فاصله دو جنگ:

- ۱) نظامیان هدایت سیاست داخلی و خارجی را در اختیار گرفتند و آن را به توسعه‌طلبی نظامی سوق دادند.
- ۲) به کشورهای همسایه از جمله چین لشکرکشی کرد.
- ۳) از جامعه ملل خارج شدند.
- ۴) به همراه آلمان و ایتالیا کشورهای محور را شکل دادند.

جنگ جهانی دوم (۱۹۳۹-۱۹۴۵ م)

شروع و گسترش جنگ

شروع جنگ: ارتش آلمان به لهستان یورش برد و نیمه غربی این کشور را تصرف کرد. بلافاصله انگلستان و فرانسه (متفقین)، به آلمان اعلان جنگ کردند.

گسترش جنگ: چند ماه بعد، آلمانی‌ها، نروژ، بلژیک و هلند را تسخیر کردند و به فرانسه هجوم آوردند و آن را اشغال کردند. ایتالیا با حمله به فرانسه به آلمان پیوست.

حمله به انگلستان: هیتلر از انگلیسی‌ها خواست تسلیم شوند اما چرچیل نخست‌وزیر انگلستان از مردم کشورش خواست به مقابله با نازی‌ها بپردازند. پس از چند ماه درگیری شدید، انگلیسی‌ها ضربه سنگینی به آن کشور زدند.

نیروهای محور به شبه‌جزیره بالکان و اروپای شرقی نیز هجوم بردند و کشورهای آن منطقه را اشغال کردند.

حمله به شوروی: بن‌بست جنگ با انگلستان، هیتلر را واداشت با وجود پیمان عدم تجاوز به شوروی به این کشور هجوم برد. ارتش استالین که ابتدا غافلگیر شده بود، در نهایت با بهره‌گیری از سرمای زودهنگام زمستان و کمک‌های تدارکاتی و تسلیحاتی انگلستان و آمریکا، از طریق خاک ایران، توانست پیشروی نیروهای آلمانی را متوقف کند. در نتیجه ارتش هیتلر از حالت تهاجمی خارج شد و موضع دفاعی گرفت.

ورود آمریکا به جنگ

دلیل ورود آمریکا به جنگ چه بود؟

هم‌زمان با تاخت‌وتازهای ارتش آلمان و ایتالیا در اروپا و شمال آفریقا، نیروهای ژاپنی عملیات نظامی گسترده‌ای را در شرق و جنوب شرقی آسیا به انجام رساندند و سرزمین‌ها و جزایر وسیعی را تصرف کردند.

ژاپنی‌ها سرمست از این پیروزی‌ها، جسورانه به ناوگان ایالات متحده آمریکا در پرل هاربر واقع در اقیانوس آرام یورش بردند و ضربه سختی به آن زدند.

پس از حمله ژاپنی‌ها به ناوگان آمریکا، این کشور به نفع متفقین وارد جنگ شد.

جبهه متفقین پس از ورود آمریکا به جنگ

با ورود آمریکا، اوضاع به سود متفقین تغییر کرد. نیروهای متفقین که روحیه و توان دوچندانی پیدا کرده بودند:

- ۱) حملات متقابلی را در شمال آفریقا و اروپا علیه ارتش‌های محور آغاز کردند و به موفقیت‌های بزرگی دست یافتند.
- ۲) در اقیانوس آرام و جنوب شرقی آسیا، نیروهای ژاپنی را شکست دادند.
- ۳) موفقیت‌های نظامی متفقین در سال ۱۹۴۳م تداوم یافت، ایتالیا به زانو درآمد و بسیاری از سرزمین‌ها و کشورهای شرق اروپا از نیروهای محور پاک‌سازی شدند.

پایان جنگ

با ورود متفقین به برلین و خودکشی هیتلر، ارتش شوروی، بخش شرقی آلمان و نیروهای انگلیسی و آمریکایی، قسمت غربی آلمان را اشغال کردند. نیروهای متفقین تعدادی از فرماندهان و سران حکومت نازی را نیز دستگیر و سپس در دادگاه نورنبرگ به عنوان جنایتکار جنگی محاکمه و مجازات کردند.

پس از شکست نازی‌ها، جنگ با ژاپن ادامه پیدا کرد و پس از آن‌که هواپیماهای آمریکایی دو شهر هیروشیما و ناگاساکی ژاپن را با بمب اتمی ویران کردند، جنگ جهانی دوم به پایان رسید.

آثار و نتایج جنگ جهانی دوم

- ۱) مهلک‌ترین و مخرب‌ترین رویداد در تاریخ بشر است.
- ۲) حدود ۴۰ تا ۵۰ میلیون نفر انسان کشته شدند.
- ۳) تلفات روسیه و آلمان بیش از سایر کشورها بود.
- ۴) بسیاری از کشورهای اروپایی، آسیایی و آفریقایی درگیر کمابیش صدمه دیدند و آسیب‌های اقتصادی فراوانی به آن‌ها رسید.
- ۵) گرسنگی، بیماری‌های مسری، آوارگی و اختلال‌های روحی و روانی از دیگر مصیبت‌های ناشی از جنگ بود.

ایران در جنگ جهانی دوم

دلایل اهمیت ایران برای روسیه و انگلستان

- ۱) وجود منابع نفتی، به دنبال هجوم ارتش نازی به خاک شوروی، حفاظت از منابع نفت باکو برای روس‌ها و منابع نفت جنوب برای انگلیسی‌ها اهمیت حیاتی پیدا کرد.
- ۲) مسیر ارتباطی: خاک ایران مناسب‌ترین مسیر برای رساندن کمک‌های تسلیحاتی و تدارکاتی متفقین به شوروی بود.

زمانی که ارتش آلمان در خاک شوروی به سمت ایران پیشروی می‌کرد، دولت‌های شوروی و انگلستان از دولت ایران خواستند که آلمانی‌ها را اخراج کند و به اقدامات خصمانه علیه هیتلر دست بزند و چون حکومت رضاشاه به این درخواست توجه نکرد، نیروهای شوروی و انگلستان از شمال و جنوب به ایران هجوم آوردند. ارتش ایران مقاومتی نکرد و تنها درگیری مختصری، به ویژه میان یگان‌های نیروی دریایی ایران با قوای متفقین رخ داد. در جریان درگیری میان واحدهای نیروی دریایی ایران با نیروهای متجاوز انگلیسی در آبادان و خرمشهر، دریادار غلامعلی بایندر فرمانده این نیرو و جمعی از هم‌زمانش به شهادت رسیدند.

به سلطنت رسیدن محمدرضاشاه

پس از اشغال ایران توسط نیروهای متفقین، رضاشاه به نفع پسرش، محمدرضا، وادار به کناره‌گیری از سلطنت شد و به جزیره موریس واقع در جنوب غربی اقیانوس هند تبعید شد.

جهان پس از جنگ جهانی دوم

شوروی تسلط سیاسی - نظامی خود را بر اروپای شرقی اعمال کرد. آلمان به دو بخش غربی و شرقی تقسیم شد. نمایندگان ۵۰ کشور در شهر سانفرانسیسکو آمریکا، درباره تأسیس سازمانی جهانی با عنوان ملل متحد به توافق رسیدند.

پس از جنگ جهانی دوم

وضعیت آلمان پس از جنگ جهانی دوم

بخش شرقی ← تحت تسلط روس‌ها
بخش غربی ← در سلطه دولت‌های متفق

عصر جنگ سرد

در دوران جنگ سرد جهان به دو بلوک تقسیم شد، بلوک غرب ← آمریکا و کشورهای دارای سرمایه‌داری
بلوک شرق ← شوروی و کشورهای کمونیستی

علت جنگ سرد

با از بین رفتن دشمن مشترک (فاشیسم و نازیسم)، رقابت و بی‌اعتمادی شدید از یک سو بین شوروی و کشورهای اقماری و از سوی دیگر میان آمریکا و کشورهای تحت حمایت آن در گرفت. این دوره از تاریخ که تا سقوط دیوار برلین و فروپاشی نظام کمونیسم ادامه یافت، به عصر جنگ سرد معروف شده است.

نحوه روبرویی آمریکا و شوروی در دوران جنگ سرد

- ۱) مسابقه تسلیحاتی و علمی
- ۲) برقراری اتحادها و پیمان‌های سیاسی - نظامی مانند ناتو و ورشو
- ۳) جنگ تبلیغاتی شدید
- ۴) رقابت‌های اقتصادی

نکته: در این دوران از برخورد نظامی مستقیم پرهیز می‌کردند.

تحولات شرق آسیا

ژاپن پس از جنگ جهانی دوم

ژاپن پس از جنگ، به صنعتی‌ترین کشور آسیا تبدیل شد. قانون اساسی جدید آن، دموکراسی را تقویت و قدرت سیاسی را از اختیار امپراتور و فرماندهان نظامی خارج کرد و به نمایندگان ملت سپرد. ژاپنی‌ها با سخت‌کوشی و برنامه‌ریزی دقیق به موفق‌ترین قدرت پیشرو اقتصادی در جهان تبدیل شدند.

نکته: یکی از تحولات مهم جهان پس از جنگ جهانی دوم، به قدرت رسیدن کمونیست‌ها در چین بود.

استقلال طلبی و استعمارزدایی

با تمام شدن جنگ جهانی دوم، فریاد استقلال‌طلبی و مخالفت با استعمار بلند شد. در هندوستان، حزب کنگره ملی به رهبری مهاتما گاندی، استقلال کامل این کشور را درخواست کرد.

در الجزایر، دولت فرانسه تلاش کرد تا جنبش استقلال‌خواهی را سرکوب کند اما مردم آن کشور پیروز شدند.

در جنوب شرقی آسیا و قاره آفریقا: جنبش‌های استقلال‌طلبانه به نحو مسالمت‌آمیز به وقوع پیوست.

فلسطین

یکی از مسائل مهم خاورمیانه در قرن ۲۰ م، اشغال کشور مسلمان فلسطین و تأسیس رژیم غاصب اسرائیل است.

روند اشغال فلسطین: مهاجرت گروه کوچکی از یهودیان در دهه ۱۸۸۰ م ← صدور اعلامیه بالفور توسط انگلستان و اعلام نظر مساعد خود به تشکیل سرزمین یهودی در فلسطین ← مهاجرت یهودیان بیشتری در سال‌های پس از جنگ جهانی اول ← تصویب پیشنهاد تقسیم سرزمین فلسطین به دو کشور یهودی و عربی توسط سازمان ملل متحد ← شکل‌گیری دولت صهیونیستی اسرائیل

با تشکیل دولت اسرائیل، مردم فلسطین مبارزه برای آزادی سرزمین خویش را آغاز کردند. نخستین رئیس‌جمهور یک کشور عرب و مسلمان که پیمان صلح با اسرائیل را امضا کرد، انور سادات بود. بعدها یاسر عرفات، رئیس سازمان آزادی‌بخش فلسطین، هم به روند سازش پیوست.

درس ۹

نهضت ملی شدن صنعت نفت ایران

نفت به عنوان مهم‌ترین منبع تأمین انرژی در صد و پنجاه سال اخیر دارای اهمیت فوق‌العاده‌ای است.

تاریخچه کشف و استخراج نفت ایران

قرارداد داری

دوران پادشاهی: مظفردالدین شاه

طرف قرارداد: ویلیام ناکس داری انگلیسی

تعهد ایران: اعطای امتیاز کشف و استخراج نفت و گاز در سرتاسر ایران به مدت ۶۰ سال به داری
تعهد انگلستان: پرداخت ۲۰ هزار لیره نقد و ۲۰ هزار لیره به شکل سهام و ۱۶ درصد سود خالص سالانه به دولت ایران

نکته: نخستین حلقه چاه نفت در ایران منطقه مسجدسلیمان توسط انگلیسی‌ها کشف شد. دولت انگلیس بعد از آن که از ارزش منابع عظیم نفت ایران آگاه شد، ۵۱ درصد سهام شرکت نفت پارس و انگلیس را خریداری کرد و حق نظارت کامل بر آن شرکت را به دست آورد.

نکته: در پی مخالفت‌ها رضاشاه امتیازنامه داری را یک‌طرفه لغو کرد.

اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران پس از شهریور ۱۳۲۰

اقدامات متفقین پس از اشغال ایران

- برکناری و تبعید رضاشاه از کشور
- کنترل مستقیم راه‌های اصلی خلیج فارس به مرزهای شوروی
- حفاظت از چاه‌ها و تأسیسات نفت جنوب
- بازداشت شخصیت‌های هوادار دولت‌های محور و آلمانی‌های فعال در ایران

محمدرضاشاه در ابتدای سلطنتش به منظور تحکیم جایگاه خود به چه اقداماتی دست زد؟

- ۱) هنگام ادای سوگند در مجلس شورای ملی، سوگند خورد مطابق قانون اساسی به عنوان یک پادشاه مشروطه فقط سلطنت کند نه حکومت.
- ۲) املاکی را که پدرش تصرف کرده بود، در اختیار دولت گذاشت.
- ۳) به مراجع تقلید اطمینان داد که حجاب را محدود یا ممنوع نخواهد کرد.

سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲

- ۱) شاه فقط بر ارتش مسلط بود.
- ۲) نظارت و قدرت اداری و اجرایی در اختیار مجلس شورای ملی و هیئت دولت بود.

◀ قیام ۳۰ تیر ▶

مصدق برای کم کردن از نفوذ و قدرت دربار و مقابله با کارشکنی‌ها در اداره امور کشور، از محمدرضا شاه خواست اختیار وزارت جنگ و فرماندهی ارتش را به وی بسپارد و چون شاه با این تقاضا مخالفت کرد از مقام خود استعفا نمود و احمد قوام را مأمور تشکیل دولت کرد. آیت‌الله کاشانی، مردم را به مبارزه فراخواند و در روز ۳۰ تیر مردم به خیابان‌ها ریختند. با ادامه اعتراضات، شاه که موقعیت خود را در خطر می‌دید، به ناچار به استعفای قوام و بازگشت دکتر مصدق رضایت داد.

دکتر مصدق دوباره نخست‌وزیر شد و وزارت جنگ و فرماندهی نیروهای مسلح را بر عهده گرفت. **بروز اختلاف و تفرقه در نهضت** بر اثر غلبه روحیه لجاجت، خودمحموری، قدرت‌طلبی و منفعت‌جویی‌های فردی و گروهی، همکاری و اتحاد رهبران، شخصیت‌ها، احزاب و گروه‌ها به تفرقه و دشمنی تبدیل شد و اهداف نهضت ملی شدن نفت به فراموشی سپرده شد.

◀ کودتای ۲۸ مرداد ▶

طراحی کودتا ← حاصل توافق آمریکا و انگلیس
هدف از کودتا ← سرنگونی دولت مصدق و انتصاب سرلشکر زاهدی به نخست‌وزیری
برنامه کودتا ← ایجاد آشوب‌های خیابانی در ایران و به راه انداختن جنگ روانی علیه مصدق در مطبوعات، در دستور کار شبکه جاسوسی در کشور قرار گرفت.

○ طراحان کودتا از طریق اشرف پهلوی و نورمن شوارتسکف آمریکایی، محمدرضا پهلوی را در پذیرش کودتا متقاعد کردند.

○ سرانجام با نقشه و حمایت سیاسی و مالی انگلستان و آمریکا و عوامل داخلی آنان در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ واحدهایی از ارتش به فرماندهی فضل‌الله زاهدی علیه دولت دکتر مصدق کودتا کردند.

◀ پس از کودتا ▶

○ زاهدی نخست‌وزیر شد و حکومت نظامی اعلام کرد.
○ دکتر مصدق و تعدادی از همکاران و یاران نزدیکش دستگیر و محاکمه شدند.
○ احزاب و گروه‌های سیاسی در روزنامه‌های مخالف، غیرقانونی اعلام شدند و منحل گردیدند.
○ یک سال و اندی پس از کودتا، حکومت پهلوی با انگلستان و آمریکا بر سر تولید و فروش نفت به توافق رسید.

○ به موجب قراردادی، تولید و فروش نفت به کنسرسیومی، از شرکت‌های نفتی انگلیسی، آمریکایی، هندی و فرانسوی واگذار شد و مقرر شد کنسرسیوم به مدت ۲۵ سال، نفت ایران را استخراج کند و به فروش برساند، و نیمی از سود خالص را به کشور ما بپردازد.

◀ ادامه مبارزه پس از کودتا ▶

با وجود جو سرکوب و اختناق، گروهی از شخصیت‌های ملی و مذهبی از جمله تعدادی از استادان دانشگاه، تشکلی به نام نهضت مقاومت ملی را پایه گذاری کردند و با قرارداد جدید نفتی به مخالفت برخاستند که منجر به اخراج تعدادی از آنها شد. آیت‌الله کاشانی به این قرارداد اعتراض کرد.

در ۱۶ آذر ۱۳۳۲ گروهی از دانشجویان دانشگاه تهران به سفر نیکسون، رئیس جمهور آمریکا، اعتراض کردند و در جریان تظاهرات، سه تن از آنها به شهادت رسیدند.

درس ۱۰: انقلاب اسلامی

زمینه‌های سلطه آمریکا بر ایران

برنامه‌های آمریکا برای تسلط بر ایران
پیوستن ایران به پیمان بغداد (سنتو)
تأسیس سازمان اطلاعات و امنیت کشور (ساواک)
اعطای کمک‌های نظامی و مالی به ایران برای اجرای اصلاحات

۳) اعیان و اشراف زمین‌دار و غیر زمین‌دار در مجلس، کابینه و در سطح محلی قدرت و نفوذ داشتند.

۴) مطبوعات و احزاب به صورت گسترده فعالیت می‌کردند.

◀ زمینه‌های نهضت ملی شدن نفت ▶

سیاست موازنه منفی

نمایندگان دوره چهاردهم مجلس شورای ملی به پیشنهاد دکتر محمد مصدق، طرحی را به تصویب رساندند که دولت را از مذاکره و انعقاد قرارداد با دولت‌های خارجی در خصوص نفت ایران بدون تأیید و تصویب مجلس منع می‌کرد.

موازنه منفی، به معنای ایستادگی در برابر امتیازخواهی دولت‌های سلطه‌جو

موازنه مثبت، به معنای تسلیم‌شدن در برابر قدرت‌های بزرگ و اعطای امتیاز به آنها

قرارداد الحاقی (گس - گلشانیان)

این قرارداد با هدف بازنگری در قرارداد نفت جنوب و تأمین منافع ایران صورت گرفت، اما این قرارداد نیز به علت مخالفت نمایندگان به تصویب نرسید.

علت مخالفت نمایندگان

۱) نادیده گرفتن حقوق مادی مردم ایران

۲) نقض حاکمیت ملی و استقلال کشور

۳) مشروعیت‌بخشیدن به تسلط بیگانگان بر منابع و صنعت نفت

◀ مبارزه برای ملی کردن نفت ▶

○ طرح ملی کردن نفت با استقبال گسترده شخصیت‌ها، قشرها و گروه‌های مختلف سیاسی، ملی و مذهبی روبه‌رو شد.

○ آیت‌الله سید ابوالقاسم کاشانی با جدیت از جنبش ملی شدن صنعت نفت حمایت کرد.

○ سپهبد حاجیعلی رزم‌آرا نخست‌وزیر وقت، با ملی شدن صنعت نفت به شدت مخالف بود.

◀ تصویب قانون ملی شدن صنعت نفت ▶

○ بعد از اعدام انقلابی رزم‌آرا به دست خلیل طهماسبی از اعضای فداییان اسلام، مهم‌ترین مانع ملی شدن صنعت نفت برداشته شد.

○ طرح ملی شدن صنعت نفت نخست در مجلس شورای ملی در ۲۴ اسفند ۱۳۲۹ و سپس در مجلس سنا در ۲۹ اسفند ۱۳۲۹ به تصویب رسید.

◀ نخست‌وزیری مصدق و اجرای قانون ملی شدن صنعت نفت ▶

مصدق با حمایت گسترده افکار عمومی نخست‌وزیر شد تا قانون ملی شدن صنعت نفت و خلع ید از شرکت نفت ایران و انگلیس را با قاطعیت اجرا کند.

مصدق هیئتی را به ریاست مهندس مهدی بازرگان به خوزستان فرستاد تا مراکز و تأسیسات نفتی را از حوزه اختیار شرکت نفت ایران و انگلیس خارج کند.

◀ اقدامات انگلیس برای ممانعت از ملی شدن صنعت نفت ▶

۱) تحریک کارگران صنعت نفت به اعتصاب گسترده از طریق منع شرکت نفت ایران و انگلیس از پرداخت فوق‌العاده دستمزد آنها

۲) فرستادن کشتی‌های جنگی خود به خلیج فارس و بنادر ایران و تهدید نظامی

۳) طرح شکایت از ایران در مجامع بین‌المللی

۴) تهدید اقتصادی ایران با تعطیلی شعب بانک انگلیسی و خارج کردن سرمایه‌های شرکت نفت و تحریم خرید نفت

واکنش دکتر مصدق به اقدامات انگلیس

دولت دکتر مصدق برای مقابله با تهدیدها و تحریم‌های اقتصادی انگلستان به دو اقدام دست زد:

۱) برنامه اقتصادی بدون نفت را اجرا کرد.

۲) با حضور در مجامع بین‌المللی از حقانیت ملت ایران دفاع کرد.

چرا دولت ایران پس از پیروزی در دادگاه لاهه، از انگلستان خواست که بدهی‌های شرکت نفت و خسارت‌های ناشی از تأخیر و غیره را بپردازد و چون دولت انگلیس این تقاضا را نپذیرفت، اقدام به قطع رابطه سیاسی با لندن کرد.

اهداف آمریکا از برنامه‌هایش در ایران
حفظ حکومت پهلوی و تداوم سلطه آمریکا
مقابله با نفوذ شوروی در ایران

نکته: نخستین مرحله برنامه‌های اصلاحی با عنوان اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۰ و در زمان نخست‌وزیری علی امینی آغاز شد.

اصلاحات آمریکایی در ایران

نخست‌وزیر و مأمور اجرای اصلاحات: امیر اسدالله علم هدف: اصلاح و تغییر قانون انتخابات انجمن‌ها تغییرات در قانون انتخابات انجمن‌ها: (۱) برداشتن دو قید مسلمان بودن و مرد بودن از شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان (۲) حذف قید سوگند خوردن به قرآن مجید و تبدیل آن به سوگند خوردن به کتاب آسمانی	تصویب‌نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی
شاه اصول شش‌گانه‌ای با عنوان انقلاب سفید را به تصویب دولت رساند. این اصول در بهمن ۱۳۴۱ به همه‌پرسی گذاشته شد و با حمایت دولت‌های آمریکا، انگلیس و شوروی روبه‌رو شد.	اصول شش‌گانه انقلاب سفید

آغاز مبارزه امام خمینی

۱- اعتراض به تصویب‌نامه انجمن‌ها

از دیدگاه امام، این تصویب‌نامه موجب تضعیف اسلام و افزایش حضور بهائیان در حکومت می‌شد. ایشان پس از رایزنی با علمای قم، با آن به مخالفت پرداختند و دولت را مجبور به لغو آن کردند.

۲- اعتراض به همه‌پرسی انقلاب سفید

امام خمینی و تعدادی از علما در این باره از شاه توضیح خواستند و با بی‌اعتنایی و توهین وی مواجه شدند. سپس با انتشار اعلامیه‌ای، همه‌پرسی را فرمایشی و غیرقانونی اعلام کردند.

۳- واقعه مدرسه فیضیه

امام خمینی در اعتراض به عملکرد حکومت، عید نوروز ۱۳۴۲ را عزای عمومی اعلام کرد و به افشای اقدامات شاه پرداختند.

اوج حرکت اعتراضی در مدرسه فیضیه قم اتفاق افتاد که با یورش مأموران به خشونت کشیده شد.

۴- قیام ۱۵ خرداد

در آستانه محرم، امام خمینی به سخنرانان مذهبی سفارش می‌کرد که در مراسم مختلف، خطر اسرائیل را برای مردم توضیح دهد و آسیب‌های وارد شده بر جامعه اسلامی و مراکز دینی را بازگو کنند و در مقابل، شاه سخنرانان را ملزم کرد که علیه شاه و اسرائیل چیزی نگویند.

نتایج قیام پانزده خرداد

۱- سرنگونی رژیم پهلوی، هدف نهایی مبارزان شد.

۲- بسیاری از روحانیون به مبارزات سیاسی مردمی روی آوردند.

۳- دانشگاهیان و اقشار دیگر جامعه هم به جمع مبارزان پیوستند.

۴- رهبری امام خمینی به عنوان مرجع دینی برجسته‌تر شد.

مخالفت با کاپیتولاسیون و تبعید امام خمینی

کاپیتولاسیون براساس آن و طبق توافق‌نامه بین‌المللی وین، مأموران سیاسی یک کشور در کشور دیگر از مصونیت قضایی برخوردارند. پس از آن که دو مجلس سنا و شورای ملی قانون مصونیت قضایی و سیاسی اتباع آمریکایی مقیم ایران را تصویب کردند، امام خمینی در سخنرانی پرشوری به این قانون اعتراض کردند.

تبعید امام خمینی مخالفت صریح امام با قانون کاپیتولاسیون سبب شد ایشان را در ۱۳ آبان ۱۳۴۳ در قم دستگیر و به کشور ترکیه تبعید کنند. یازده ماه بعد، ایشان از ترکیه به عراق فرستاده شد.

وضعیت رژیم پهلوی

اقدامات حکومت پهلوی به منظور تقویت و تحکیم پایه‌های اقتدار خود

۱- برگزاری جشن تاج‌گذاری و جشن‌های دو هزار و پانصد ساله شاهنشاهی

۲- منحل کردن احزاب موجود و ایجاد حزبی واحد به نام حزب رستاخیز

۳- جایگزینی تاریخ شاهنشاهی به جای تقویم هجری شمسی

هدف و بهانه رژیم پهلوی از نوسازی تقویم هجری شمسی به تقویم شاهنشاهی

رژیم پهلوی کوشید میان فرهنگ ایرانی و فرهنگ اسلامی تقابلی مصنوعی ایجاد کند و به بهانه ناهمخوانی تاریخ هجری شمسی با فرهنگ ایرانی، تاریخ شاهنشاهی را جایگزین تقویم هجری شمسی کرد.

مبارزات علیه حکومت پهلوی

۱- فعالیت سیاسی
○ امام خمینی در دوران تبعید در نجف اشرف با صدور اعلامیه و فرستادن پیام به سران کشورهای اسلامی و تدریس مباحث ولایت فقیه، مبانی حاکمیت دینی را ترسیم می‌کردند.
○ جبهه ملی و نهضت آزادی در چارچوب قانون اساسی به مبارزات خود ادامه می‌دادند.

۲- مبارزه فرهنگی
○ این مبارزه با اتکا به آگاهی‌دادن به مردم و تبلیغ و ترویج باورهای دینی به همراه روشنگری علیه اقدامات پهلوی صورت می‌گرفت.
○ معروف‌ترین چهره‌های فرهنگی: علامه طباطبایی، آیت‌الله طالقانی، آیت‌الله مطهری، آیت‌الله بهشتی، دکتر شریعتی، دکتر مفتاح و دکتر باهنر بودند.

۳- مبارزه مسلحانه
معروف‌ترین گروه‌هایی که به مبارزه مسلحانه اقدام کردند:
(۱) هیئت‌های مؤتلفه اسلامی: مبارزه مسلحانه اقدام به ترور سران حکومت - محمد بخارایی از اعضای این گروه، حسنعلی منصور، نخست‌وزیر وقت را ترور کرد.
(۲) حزب ملل اسلامی: هدف آن از روی آوردن به مبارزه مسلحانه، آرمان برپا کردن حکومت اسلامی بود.
(۳) سازمان مجاهدین خلق: گروهی از جوانان نهضت آزادی بعد از قیام ۱۵ خرداد به جنگ مسلحانه روی آوردند. در آغاز تفکر اسلامی داشتند اما به مرور، دچار انحراف فکری شدند و به مارکسیسم تمایل پیدا کردند.
(۴) سازمان چریک‌های فدایی خلق: از همان ابتدا، با الهام از افکار مارکسیستی به مبارزه مسلحانه روی آوردند.

فضای باز سیاسی

در دوران ریاست جمهوری جیمی کارتر

هدف از آن، کاهش تنفر عمومی از سیاست‌های آمریکا

شعار: دفاع از حقوق بشر

خواسته‌های آمریکا از شاه

۱- اوضاع زندانیان را بهبود ببخشد.

۲- شکنجه زندانیان را کاهش دهد.

۳- به مطبوعات اجازه انتقاد از دولت را به صورت محدود بدهد.

اقدامات شاه: هویدا را برکنار و جمشید آموزگار را به نخست‌وزیری منصوب کرد.

مرگ مشکوک دو چهره محبوب

۱- دکتر علی شریعتی به طور ناگهانی در لندن درگذشت. وی نقشی اساسی در طرد اندیشه‌های مارکسیستی در بیداری نسل جوان و گرایش آنان به اسلام داشت. مردم ساواک را عامل مرگ او می‌دانستند.

۲- حاج آقا مصطفی درگذشت ناگهانی پسر بزرگ امام خمینی علیه السلام در نجف موجب اعتراضات تازه‌ای شد و تنفر بیشتری نسبت به حکومت ایجاد کرد.

آغاز انقلاب اسلامی

انتشار مقاله توهین آمیز نسبت به امام خمینی علیه السلام

در ۱۷ دی ۱۳۵۶ مقاله توهین آمیزی علیه امام خمینی علیه السلام در روزنامه اطلاعات منتشر شد. انتشار مقاله توهین آمیز ← قیام مردم قم در ۱۹ دی ۱۳۵۶ ← قیام مردم تبریز در چهارم شهدای قم ← گسترش اعتراضات در دیگر شهرها

پیام قیام‌ها، تجدید عهد با رهبر انقلاب و افزایش تنفر از رژیم شاهنشاهی راه‌حل شاه، آموزگار در اصفهان حکومت نظامی برقرار کرد اما این تدبیر ثمری نداشت. در نتیجه شاه، آموزگار را برکنار و جعفر شریف‌امامی را با شعار «آشتی ملی» به عنوان نخست وزیر انتخاب کرد.

هجرت امام خمینی علیه السلام به فرانسه

امام خمینی علیه السلام تحت فشار سیاسی و امنیتی سازمان امنیت عراق و ساواک، قصد عزیمت به کویت داشت اما دولت کویت حاضر به پذیرش ایشان نشد و ایشان به فرانسه رفتند و در دهکده‌ای به نام نوفل لوشاتو در حومه پاریس ساکن شدند.

نتایج اقامت امام در فرانسه برای انقلاب

۱) ایشان با استفاده از امکانات تبلیغی، مصاحبه و سخنرانی، جنایات حکومت پهلوی را افشا می کردند.

۲) امکان ملاقات مبارزان با رهبری انقلاب فراهم آمد و پیام‌های امام با شتاب بیشتری در ایران منتشر شد.

تشکیل شورای انقلاب

شاه در نیمه دی ۱۳۵۷ در حالی که تصمیم به خروج از ایران گرفته بود، به دستور آمریکایی‌ها و برای جلوگیری از پیروزی انقلاب اسلامی، شاپور بختیار را که قبلاً عضو جبهه ملی و از مخالفان رژیم بود، نخست‌وزیر کرد.

امام خمینی علیه السلام در ۲۳ دی ماه، با ارسال پیامی تشکیل شورای انقلاب را به اطلاع عموم مردم رساندند.

وظیفه شورای انقلاب وظیفه داشت زمینه انتقال قدرت را فراهم کند.

ورود امام خمینی علیه السلام به ایران

در ۱۲ بهمن ۱۳۵۷ رهبر انقلاب در میان استقبال مردم وارد ایران شدند.

تشکیل دولت موقت

در ۱۵ بهمن به پیشنهاد شورای انقلاب، مهندس مهدی بازرگان را به عنوان نخست‌وزیر دولت موقت انقلابی معرفی کردند.

پیروزی انقلاب

حکومت پهلوی قصد داشت در ۲۱ و ۲۲ بهمن حکومت نظامی برقرار کند و به کمک نظامیان وابسته به خود و با نظارت ژنرال هایزر آمریکایی، کودتای نظامی ترتیب دهد و رهبر انقلاب و اعضای شورای انقلاب را دستگیر و انقلاب را سرکوب کند، اما امام خمینی علیه السلام حکومت نظامی را غیرقانونی اعلام کرد و مردم به کمک ارتش‌بانی، مراکز نظامی در تهران و شهرهای بزرگ را تصرف کردند و با اعلام صدای انقلاب، پیروزی انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن رقم خورد.

درس ۱۱- استقرار و تثبیت نظام جمهوری اسلامی

اقدامات دولت موقت انقلاب

۱- برگزاری همه پرسی تعیین نظام سیاسی جدید

این همه‌پرسی در ۱۰ و ۱۱ فروردین ۱۳۵۸ برگزار شد و نتیجه آن در ۱۲ فروردین اعلام شد. ۹۸ درصد شرکت‌کنندگان به جمهوری اسلامی رأی مثبت دادند. ۱۲ فروردین در تقویم به عنوان روز جمهوری اسلامی نام‌گذاری شده است.

۲- تدوین قانون اساسی

چند ماه بعد از همه‌پرسی مردم، ۷۲ نماینده مجلس خبرگان، قانون اساسی جدید را تدوین و تصویب کردند. این قانون در آذر ۱۳۵۸ به همه‌پرسی گذاشته شده و مورد تأیید مردم ایران قرار گرفت.

اشغال سفارت آمریکا: در ۱۳ آبان ۱۳۵۸، دانشجویان موسوم به پیرو خط امام، سفارت آمریکا در تهران را تسخیر کردند.

دلایل این اقدام توسط دانشجویان: تداوم دشمنی‌ها و توطئه‌های دولت آمریکا علیه انقلاب اسلامی و دخالت در امور داخلی ایران، از جمله اجازه ورود محمدرضا شاه برای سفر به آمریکا تأییدکنندگان اقدام به تسخیر سفارت: امام خمینی علیه السلام این اقدام را تأیید کرد و آن را انقلاب دوم خواند. مجلس خبرگان قانون اساسی هم‌اکنون تسخیر سفارت توسط دانشجویان حمایت کرد. مخالفت‌کنندگان با اقدام تسخیر سفارت: مهندس بازرگان و اعضای کابینه او با این اقدام موافق نبودند و استعفا کردند و شورای انقلاب مسئولیت اداره کشور و تکمیل روند استقرار نظام سیاسی را بر عهده گرفت.

۳- شکل‌گیری هیئت دولت براساس قانون اساسی

با تدوین و تصویب قانون اساسی شرایط برای تشکیل دولت دائم فراهم شد. در انتخابات ریاست جمهوری، ابوالحسن بنی‌صدر به عنوان نخستین رئیس‌جمهور انتخاب گردید. با فاصله کوتاهی انتخابات مجلس شورای اسلامی نیز برگزار شد. بعد از شروع به کار مجلس شورای اسلامی، محمدعلی رجایی به عنوان نخست‌وزیر معرفی گردید و سپس وزرای معرفی شده توسط او در مجلس شورای اسلامی رأی اعتماد گرفتند و دولت دائم بر سر کار آمد.

۴- تأسیس نهادهای انقلابی

یکی از گام‌های مهم و تأثیرگذار در روند استقرار جمهوری اسلامی محسوب می‌شود.

نهادهای انقلابی	
اهداف و وظایف	نهاد
۱) حفظ نظم و امنیت ۲) دستگیری سران جنایتکار رژیم پهلوی	کمیته انقلاب اسلامی
پاسداری از آرمان‌ها و دستاوردهای انقلاب اسلامی	سپاه پاسداران انقلاب اسلامی
عمران و آبادانی و رفع فقر و محرومیت از روستاها	جهاد سازندگی
حمایت از محرومان و مستضعفان	کمیته امداد امام خمینی <small>علیه السلام</small>
ترویج فرهنگ سوادآموزی و کاهش و رفع بی‌سوادی	نهضت سوادآموزی
رسیدگی به پرونده مقامات و مأموران رژیم سابق	دادگاه‌ها و دادسراهای انقلاب اسلامی

دیگر نهادهایی که به فرمان رهبر انقلاب تأسیس شدند عبارت بودند از:

بنیاد شهید، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و بسیج مستضعفان.

نکته: اولین نماز جمعه به امامت آیت‌الله طالقانی در تهران اقامه شد.

توطئه‌ها و تلاش‌های دشمنان داخلی و خارجی

۱- ایجاد آشوب و ناامنی: گروهک‌های ضدانقلاب با حمایت دشمنان خارجی در مناطق مختلف کشور به ویژه کردستان، خوزستان، سیستان و ترکمن صحرا درصدد بودند یکپارچگی اقوام ایرانی را به اختلاف و توطئه تبدیل کنند.

۲- ترور شخصیت‌ها و مردم انقلابی: گروهک تروریستی فرقان، برخی شخصیت‌های انقلابی مانند سپهبد ولی‌الله قزنی رئیس ستاد مشترک ارتش، آیت‌الله مطهری عضو شورای انقلاب و از یاران امام خمینی علیه السلام، دکتر مفتاح، حاج مهدی عراقی و آیت‌الله قاضی طباطبایی را به شهادت رساندند.

۳- حمله نظامی آمریکا به طیس: پس از این‌که دانشجویان پیرو خط امام، سفارت آمریکا را تسخیر و اعضای سفارت را دستگیر کردند، آمریکا با طراحی یک عملیات پیچیده نظامی، اقدام به پیاده‌کردن نیروهای ویژه خود در صحرای طیس کرد. مأموریت

واکنش مجامع بین‌المللی به جنگ تحمیلی

مجامع بین‌المللی و در رأس آن شورای امنیت سازمان ملل متحد که مسئولیت حفظ صلح و امنیت جهانی و جلوگیری از تجاوز دولت‌ها به دیگر کشورها را بر عهده دارد، در برابر یورش نیروهای بعثی عراق به خاک ایران به وظایف رسمی و قانونی خود عمل نکردند. این شورا چند روز پس از شروع جنگ تحمیلی با صدور قطعنامه‌ای بدون آن‌که تجاوز نیروهای بعثی به خاک ایران را محکوم کند و از دولت متجاوز بخواهد که از مناطق اشغالی عقب‌نشینی کند، تنها دو کشور را به خودداری از ادامه جنگ و تلاش برای حل مسالمت‌آمیز اختلافات فراخواند.

نکته: فرمانده نیروهای ستاد جنگ‌های نامنظم، شهید مصطفی چمران بود.

آزادسازی مناطق اشغالی

پس از آن‌که به فرمان امام خمینی، فرمانده کل قوا، رزمندگان ارتش، سپاه و بسیج در عملیاتی برق‌آسا، آبادان را از محاصره نیروهای متجاوز صدام نجات دادند، دلاورمردان ایران زمین، در چند رشته عملیات غرورآفرین که مهم‌ترین آن‌ها فتح‌المبین و بیت‌المقدس بود، صدها کیلومتر از خاک ایران را از اشغال ارتش بعثی آزاد کردند.

پس از فتح خرمشهر جنگ وارد مرحله تازه‌ای شد.

از یک سو موفقیت‌های رزمندگان ایرانی ادامه یافت و از سوی دیگر، حامیان خارجی صدام برای جلوگیری از سقوط رژیم بعثی عراق انواع تجهیزات نظامی پیشرفته از قبیل: هواپیماهای جنگی، موشک‌های دوربرد و سلاح‌های میکروبی و شیمیایی را در اختیار وی گذاشتند. جمهوری اسلامی ایران برای پایان دادن به جنگ و خونریزی و رسیدن به حقوق خود شروطی را مطرح کرد که مورد بی‌اعتنایی مجامع بین‌المللی و دیکتاتوری عراق واقع شد. صدام پس از آن به بمباران و موشک‌باران شهرها و استفاده از بمب‌های شیمیایی روی آورد. بمباران شیمیایی سردشت در استان کردستان، روستای زرده از توابع شهرستان دالاهو در استان کرمانشاه و شهر حلبچه در کردستان عراق، از جمله جنایت‌های جنگی حکومت بعثی عراق به شمار می‌رود.

رهبری امام خمینی در دفاع مقدس

- ۱) توصیه به مسئولان به جنگ به عنوان مسئله اصلی کشور
 - ۲) اهتمام امام بر تقویت بنیه دفاعی و حمایت‌های ایشان برای بالابردن کیفیت و امکانات و تجهیزات نظامی و تأمین بودجه‌های جنگ
 - ۳) مهم‌ترین اقدام امام: ایجاد تحول در روح و روان جوانان ایرانی
 - ۴) رهبری امام خمینی جلوه‌های زیبایی از ایثار و فداکاری در راه دین و میهن و هم‌چنین تقویت انگیزه جهاد و روحیه شهادت‌طلبی در میان جوانان ایرانی بود.
- برخی از فرماندهان جوان دوران دفاع مقدس، امروز به نماد رشادت و مقاومت مردم سوریه و عراق علیه گروه‌های تکفیری و داعشی تبدیل شده‌اند.

نقش مردم در دفاع مقدس

نقش مردم در طول هشت سال دفاع مقدس در دو زمینه قابل بررسی است:

- ۱) حضور مستقیم در خط مقدم جبهه و نبرد با دشمن متجاوز
 - ۲) مشارکت در تأمین بخشی از هزینه‌های مادی جنگ از طریق کمک‌های داوطلبانه
- نکته:** بیشترین حضور مردمی در صحنه‌های نبرد در قالب نیروهای بسیجی و جهاد سازندگی بود.
- حضور داوطلبانه گروه‌ها و قشرهای مختلف مردم از سراسر ایران در جبهه‌های نبرد: نیروهای بسیجی، جهادگران جهاد سازندگی که به سنگرزبان بی‌سنگر معروف بودند و مسئولیت مهم «مهندسی رزمی» را در دفاع مقدس بر عهده گرفتند و به ایجاد خاکریز، پل‌ها و جاده‌ها و ساختن سنگر برای رزمندگان پرداختند.

مهم‌ترین خدمات و اقدامات زنان در جبهه‌ها

- ۱) حضور در خط مقدم جبهه در سال‌های اول جنگ
- ۲) تشویق برادران، همسران و فرزندان خویش برای حضور در جبهه
- ۳) تهیه و آماده‌سازی خوراک و پوشاک رزمندگان
- ۴) پرستاری از رزمندگان مجروح در بیمارستان‌ها
- ۵) پاسداری از حریم خانواده در غیاب همسران رزمنده

این گروه نظامی، تسخیر چند مرکز در تهران و خارج کردن آمریکایی‌های بازداشتی بود اما وقوع توفان شن و کاهش دید خلبانان آمریکایی باعث سقوط چند فروند بالگرد نظامی و کشته شدن تعدادی از نیروهای مهاجم شد. بقیه نیز بخشی از تجهیزات، اسناد و مدارک را جا گذاشتند و مجبور به فرار شدند.

۴- طراحی کودتا: تعدادی از افسران وابسته به رژیم پهلوی و هوادار شاپور بختیار موسوم به سازمان نقاب، با پشتیبانی سازمان جاسوسی آمریکا (سیا) و حکومت بعثی عراق، کودتایی را طراحی کردند. هدف کودتاچیان این بود که با استفاده از امکانات نظامی، پایگاه هوایی نوژه همدان، محل سکونت حضرت امام و برخی مراکز مهم در پایتخت را بمباران و نظام جمهوری اسلامی ایران را ساقط کنند. این توطئه پیش از اجرا، کشف و خنثی شد.

تثبیت نظام جمهوری اسلامی

اقدامات بنی‌صدر که به عزل وی منجر شد:

- ۱) اختلاف‌افکنی میان مسئولان و نهادهای نظام
- ۲) نزدیک شدن به گروه‌های منحرف و معاند مانند سازمان مجاهدین خلق
- ۳) با شروع جنگ تحمیلی، نیروهای سپاه پاسداران را در تنگنای مالی و تسلیحاتی قرار داد و زمینه سقوط خرمشهر را فراهم آورد.
- ۴) این اعمال سبب شد امام خمینی علیه‌السلام او را از فرماندهی کل قوا برکنار کند و چند روز بعد، نمایندگان مجلس به عدم کفایت سیاسی او رأی دادند؛ این رأی به تأیید امام خمینی علیه‌السلام رسید و وی از منصب ریاست جمهوری عزل گردید.

نکته: دومین رئیس‌جمهور ایران، محمدعلی رجایی بود.

نکته: سومین رئیس‌جمهور ایران آیت‌الله سید علی خامنه‌ای بود که در انتخابات پیروز شد. ایشان میرحسین موسوی را برای تصدی منصب نخست‌وزیری به مجلس شورای اسلامی معرفی کرد.

ارتحال امام خمینی

امام خمینی علیه‌السلام در ۱۳ خرداد ۱۳۶۸، بعد از یک دوره بیماری، در ۸۷ سالگی از دنیا رفت. پس از رحلت بنیان‌گذار انقلاب، مجلس خبرگان رهبری تشکیل و با اکثریت قریب به اتفاق آرا، حضرت آیت‌الله سید علی خامنه‌ای را به دلیل داشتن شرایط و ویژگی‌های مندرج در اصل یکصد و نهم قانون اساسی به مقام رهبری برگزید.

درس ۱۲ جنگ تحمیلی و دفاع مقدس

شروع جنگ تحمیلی

- کشور کنونی عراق پس از جنگ جهانی اول و تجزیه امپراتوری عثمانی، تحت قیمومیت انگلستان شکل گرفت و اختلافات مرزی با ایران که از دوران عثمانی به وجود آمده بود هم‌چنان ادامه یافت.
- در سال ۱۳۵۴، دولت ایران و عراق برای پایان دادن به اختلافات مرزی و رفع مناقشه بر سر اروندرود، قراردادی را با میانجی‌گری دولت الجزایر امضا کردند.
- پس از پیروزی انقلاب اسلامی، دشمنان خارجی و در رأس آن‌ها آمریکا که نتوانسته بود مانع استقرار و استحکام نظام جمهوری اسلامی شود، صدام را به مقابله نظامی با ایران تشویق کردند.
- صدام در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ دستور حمله به ایران را صادر کرد و ارتش بعثی عراق از زمین و هوا به میهن عزیز ما هجوم آوردند.

انگیزه‌های صدام برای شروع جنگ و هجوم به ایران

- ۱) حاکمیت بر آبراه مهم اروندرود، دسترسی و تسلط بر خلیج فارس و جدایی جزایر سه‌گانه ابوموسی، تنب کوچک و بزرگ و استان خوزستان از ایران
- ۲) تضعیف و نابودی انقلاب اسلامی و جلوگیری از انتشار افکار انقلابی در میان مردم عراق و مسلمان سایر کشورها
- ۳) رسیدن به رهبری جهان عرب و ایفای نقش ژاندارمی در منطقه.

قطعنامه ۵۹۸، امام خمینی علیه السلام فرمانده کل قوا، پس از مشورت با فرماندهان نظامی و مسئولان کشور، قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت سازمان ملل متحد را پذیرفت، اما صدام (رئیس رژیم بعثی) که تا پیش از آن وانمود می‌کرد خواهان صلح و آتش‌بس است به نیروهای ارتش خود دستور داد به مناطقی از ایران در خوزستان و سایر نواحی مرزی حمله کنند. به علاوه، گروهک تروریستی مجاهدین خلق (منافقین) را برای لشکرکشی به داخل خاک ایران تجهیز، تشویق و پشتیبانی کرد. پس از مقاومت نیروهای مسلح و مردمی ایران با رشادت و فداکاری در برابر یورش‌های دشمن متجاوز ایستادگی کردند و شکست سختی به متجاوزین وارد آوردند. صدام قطعنامه ۵۹۸ را پذیرفت و اندکی بعد میان ایران و عراق آتش‌بس برقرار شد.

نکته: پس از دو سال مذاکره میان وزرای خارجه ایران و عراق، صدام در نامه‌ای به اکبر هاشمی رفسنجانی، رئیس‌جمهور وقت ایران، بار دیگر **قرارداد الجزایر** را به رسمیت شناخت. در سال ۱۳۷۰ سازمان ملل متحد رسماً رژیم بعثی عراق را به عنوان متجاوز و آغازکننده جنگ معرفی کرد.

مجاهدین خلق (منافقین) و جنگ تحمیلی

گروهک سازمان مجاهدین خلق که مردم آن را منافقین می‌نامند، در دوران جنگ تحمیلی از هیچ اقدامی علیه کشور و مردم ایران دریغ نوزیدند. سران و اعضای این گروهک در خیانتی آشکار به عراق رفتند و در خدمت صدام قرار گرفتند.

مهم‌ترین اقدامات مجاهدین خلق در دوران دفاع مقدس

- ۱ ایجاد آشوب در داخل کشور و ترور بسیاری از مسئولان و مردم عادی
- ۲ دادن اطلاعات سزی و نظامی کشور به رژیم صدام و دیگر دشمنان خارجی
- ۳ همکاری نظامی با ارتش بعثی عراق در جنگ با ایران
- ۴ همکاری با ارتش بعثی در سرکوب و کشتار مخالفان صدام، از جمله مبارزان کرد
- ۵ تهاجم به داخل خاک ایران پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸

دستاوردهای دفاع مقدس

الف) نظامی

- ۱ تحول در حوزه صنایع دفاعی (ساخت انواع موشک‌ها، پیشرفت در حوزه هوافضا، افزایش توان پدافند هوایی)
- ۲ خودکفایی در تولید و ساخت نیازهای مختلف نظامی
- ۳ برخورداری از تجربیات تازه در زمینه سازماندهی و آموزش نیروی انسانی داوطلب
- ۴ تقویت و تحکیم سازمان رزم نیروهای مسلح (ارتش، سپاه و نیروی انتظامی)
- ۵ شکوفایی استعدادهای بالقوه در فرماندهی جنگ و ظهور فرماندهان بااستعداد.

ب) فرهنگی و معنوی

- ۱ تقویت اعتمادبه‌نفس و احساس خودباوری و بروز خلاقیت در میان جوانان ایرانی
- ۲ تثبیت اقتدار نظام جمهوری اسلامی در دفاع از تمامیت ارضی کشور